

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สำรวจและจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในตำบลโคกโคเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี 2) จัดทำแผนที่ชุมชนตำบลโคกโคเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี 3) พัฒนาเครือข่ายความร่วมมือในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในตำบลโคกโคเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยจะนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

ความหมายของ “ชุมชน”

“ชุมชน” เป็นคำที่มีหลายความหมายและถูกนำมาใช้ในหลายลักษณะด้วยกัน โดยปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้จำแนกความเป็นชุมชนที่ปรากฏในสังคมปัจจุบันออกเป็น 4 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) ชุมชนหมู่บ้าน 2) ชุมชนในฐานะขบวนการประชาชน 3) ชุมชนแนวมนุษยนิยมหรือชุมชนอุดมคติ และ 4) ชุมชนในรูปแบบใหม่หรือชุมชนเสมือนจริง

หากพิจารณาเฉพาะชุมชนในลักษณะชุมชนหมู่บ้าน จะพบการนิยามความหมายของชุมชนลักษณะนี้ไว้ต่าง ๆ กัน เช่น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) ให้ความหมายไว้ว่า คือ หมู่ชนหรือกลุ่มคน ที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน

ชบวน พลตรี (2529) ให้ความหมายว่า หมายถึง กลุ่มบุคคลที่อยู่รวมกันภายในอาณาเขตและภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับเดียวกัน มีการสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกัน มีผลประโยชน์คล้ายๆ กัน และมีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น ภาษาพูด ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรืออีกนัยหนึ่งคือ มีวัฒนธรรมร่วมกัน

ประเวศ วะสี (2541) อธิบายว่า ชุมชน หมายถึงการที่คนจำนวนหนึ่งจะมีจำนวนเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและการจัดการ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

อุทัย ดุลยเกษม (2541) อธิบายว่า “ชุมชน” มีความหมายในระดับเดียวกับคำว่า “สังคมหมู่บ้าน” คือเป็นหน่วยของสังคมหรือหน่วยทางการปกครองขนาดเล็กในระดับพื้นฐาน ที่มีการรวมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวมาอาศัยอยู่ร่วมกันและใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตร่วมกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์การหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ ทั้งนี้ ชุมชน จะหมายถึงสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนา หรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า คือการที่คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และคุณสมบัติอื่น ๆ คล้ายคลึงกัน โดยคุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกตระหนักและเกื้อกูลกัน

สนธยา พลศรี (2547) อธิบายว่า คือ ชุมชนกลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล ฯลฯ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรกันภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน มีการร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

หากสังเคราะห์ความหมายของชุมชนที่นักวิชาการต่าง ๆ ให้อ้างอิงข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้านในสังคมไทย คือ การรวมตัวของกลุ่มคนซึ่งอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน และมีความร่วมกันในหลายมิติ เช่น มีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกัน การใช้ทรัพยากรร่วมกัน การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การมีวัฒนธรรมร่วมกัน การอยู่ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับอย่างเดียวกัน ฯลฯ โดยความร่วมมือกันเหล่านี้ จะส่งผลเป็นความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความร่วมมือร่วมใจ และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชน

ความสำคัญของชุมชน

ความสามารถในการรวมตัวกันเป็นชุมชน เป็นประสบการณ์ดั้งเดิมตามธรรมชาติของมนุษย์ ที่ช่วยสร้างดุลยภาพระหว่างกระบวนการภายในและโลกภายนอก อันเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญในการก่อเกิดพลังการจัดการร่วมกันเพื่อสร้างความพอดีระหว่างความต้องการของปัจเจกและความจำเป็นของส่วนรวม (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, 2544) ด้วยเหตุนี้ ความเป็นชุมชนจึงมีความหมายมากกว่าการที่ปัจเจกบุคคลมาอยู่ร่วมกันในพื้นที่ที่มีอาณาเขตเฉพาะเจาะจงเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงความสามารถที่ปัจเจกชนซึ่งอยู่ร่วมกันนั้น ได้สร้างสายสัมพันธ์โดยวางหลักการ เงื่อนไข หรือกฎกติกาอันเป็นบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน และการสร้างระบบ

การจัดสรรอำนาจและเอกสิทธิ์ในการเข้าถึงทรัพยากรทั้งที่เป็นวัตถุและที่มีชีวิต ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีลักษณะเป็นองค์การทางสังคม (social organization) ที่มีการจัดระเบียบ (social order) เพื่อให้สามารถสนองตอบความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิก และสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ร่วมกันได้ (Olsen, 1968) ความเป็นชุมชนจึงเป็นเสมือนเครื่องมือที่ทำให้สมาชิกบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ เช่น การมีอาหารสำหรับบริโภค มีงานทำ มีความปลอดภัยในทรัพย์สินและความสงบสุข การได้รับสวัสดิการที่จำเป็นในชีวิต การได้พักผ่อนรื่นเริง ฯลฯ ชุมชนจึงต้องมีลักษณะที่ไวต่อการรับรู้ความต้องการของสมาชิก และสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยความสามารถในการจัดการกับปัญหาร่วมกันของชุมชน จะถูกถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (นภาพรณี หะวานนท์ เพ็ญศิริ จีระเดชากุล และสุรวุฒิ บัดโธสง, 2550)

ความแตกต่างระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง

สนธิ สมัครการ (2549, หน้า 68-71) อธิบายพัฒนาการของสังคมมนุษย์ โดยจำแนกสังคมมนุษย์ออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

1. สังคมล่าสัตว์ (primitive society) เป็นสังคมที่เลี้ยงตัวเองได้ โดยไม่ต้องมีการติดต่อกับภายนอกมากนัก มีคนในสังคมจำนวนน้อยและมักรู้จักกันหมดทุกคน สังคมลักษณะนี้มักอยู่โดดเดี่ยว การประกอบอาชีพ หากไม่ล่าสัตว์ จับปลา หาของป่า ก็จะปลูกพืชและมีการเลี้ยงสัตว์บ้างเล็กน้อย การค้าขายแลกเปลี่ยนทรัพย์สินกันยังไม่ค่อยมี วิถีชีวิตส่วนใหญ่จะผูกพันกับธรรมชาติประเพณีดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด ภายในสังคมลักษณะนี้ การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างเชื่องช้าและยากลำบาก ในปัจจุบันสังคมแบบนี้จะเหลืออยู่น้อยมากเฉพาะในดินแดนที่อารยธรรมสมัยใหม่ยังแผ่กระจายเข้าไปไม่ถึง

2. สังคมชาวบ้าน (folk society) หรือสังคมชาวนา (peasant society) เป็นสังคมที่สมาชิกประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เป็นวิถีชีวิต โดยคำว่า "วิถีชีวิต" จะหมายถึงการที่คนในสังคมลักษณะนี้ ไม่อาจมองเห็นอาชีพอื่นใดที่เหมาะสมกับตนเท่าอาชีพเกษตรกรรม และมักคิดว่า ไม่อาจดำรงชีพได้หากไม่ได้ทำไร่นาหรือเลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านและญาติพี่น้องในสังคมลักษณะนี้จะเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นมาก โดยการร่วมมือร่วมใจกันในด้านต่าง ๆ มักเกิดจากความรักใคร่ชอบพอกันเป็นการส่วนตัวหรือความเป็นเครือญาติ ตามปกติ ชาวบ้านในสังคมลักษณะนี้ ไม่นิยมการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มักยกย่องอาชีพด้านการเกษตรกรรมว่ามีคุณค่าเหนืออาชีพอื่น ๆ และมองอาชีพค้าขายว่าเป็นอาชีพที่ไม่ค่อยเชื่อถือ เนื่องจากมีประสบการณ์การถูกเอาเปรียบจากพ่อค้านายทุน

ความแตกต่างระหว่างสังคมชาวนากับสังคมล้าหลัง คือสังคมชาวนามีการติดต่อพึ่งพิงสังคมเมืองในระดับที่ใกล้ชิดมากกว่าสังคมล้าหลัง และภายในสังคมชาวนามีการค้าขายแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันมากกว่าภายในสังคมล้าหลัง สังคมชาวนามักเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ใหญ่กว่า คือ ประเทศชาติ (nation) แม้โลกทัศน์ของคนในสังคมชาวนาอาจต่างจากคนในสังคมเมือง แต่จะมีความรู้สึกเป็นคนชาติเดียวกัน ในขณะที่คนในสังคมล้าหลังแต่ละสังคม จะแตกต่างกันทั้งภาษา เชื้อชาติ ประเพณี ซึ่งในทางมานุษยวิทยามักนิยมเรียกสังคมล้าหลังว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” (ethnic groups) ในปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่ของโลกยังคงอาศัยอยู่ในสังคมชาวนา โดยมีจำนวนมากที่สุดในทวีปเอเชีย และกระจายอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในทวีปอเมริกาใต้ อเมริกากลาง ยุโรป ตะวันออก และแอฟริกา แต่ไม่ว่าจะอยู่ส่วนใดของโลก คนในสังคมชาวนาจะเริ่มรู้สึกว่าวิถีชีวิตของตนเริ่มสิ้นคลอนมากขึ้นทุกที จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมยุคใหม่ ชาวนาจำนวนมากต้องเปลี่ยนสภาพจากเจ้าของนาเป็นผู้เช่านา การตกอยู่ในสถานะหนี้สิน ที่ทำนาได้ผลผลิตเท่าไร ก็ต้องนำไปใช้หนี้สินจนหมด ชาวนาจำนวนไม่น้อยที่มีอาหารไม่พอกิน ไม่มีเพื่อนบ้านที่จะเหลียวแลช่วยเหลือกันได้ โดยชาวนาที่ร่ำรวยจะไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เหมือนแต่ก่อน ชาวนาที่ยากจนก็ไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร ในขณะที่การเปลี่ยนอาชีพก็ไม่สามารถทำได้ เพราะไม่เคยทำอาชีพอย่างอื่น นอกจากการทำไร่นาและเลี้ยงสัตว์

3. สังคมเมือง (urban society) เป็นสังคมที่พัฒนาขึ้นมาในระยะหลังสุด โดยถือกำเนิดมาจากมีการแบ่งงานกันทำตามความถนัดเฉพาะอย่าง (specialization) มากขึ้น และวิธีการผลิตอาหารที่สามารถทำได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น จนมีผลผลิตเกินความต้องการบริโภค นำไปสู่การค้าขายและอาชีพอย่างอื่นนอกเหนือจากการผลิตทางเกษตรกรรม คนที่อยู่ในเมืองส่วนใหญ่จะไม่ประกอบอาชีพในการผลิตอาหารโดยตรง แต่จะประกอบอาชีพการให้บริการ รับจ้าง ช่างฝีมือ และอื่น ๆ เมื่อกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้า ส่งผลให้มีการปรับปรุงวิธีการผลิตทางเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และช่างฝีมือต่าง ๆ มากขึ้น สังคมเมืองยิ่งเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ดึงดูดให้ผู้คนในสังคมชนบทอพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพต่าง ๆ ในปัจจุบัน เมืองขนาดใหญ่ที่มีประชากร 1 ล้านคนขึ้นไป มีอยู่มากมายหลายแห่งทั้งในยุโรป อเมริกา เอเชีย และแอฟริกา เมืองขนาดใหญ่เหล่านี้ ส่วนใหญ่ปรากฏขึ้นภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา วิถีชีวิตในเมืองจะมีความแตกต่างไปจากสังคมชาวนาในหลายประการ เช่น ความรู้สึกที่สามารถทำอะไรก็ได้โดยคนไม่สังเกต (sense of anonymity) การแบ่งแยกประชากรตามลักษณะอาชีพ ชาติพันธุ์ และความสนใจร่วมกันบางประการ ด้วยเหตุนี้ ในเมืองขนาดใหญ่จึงมักมีวัฒนธรรมย่อย (sub-cultures) ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การดำรงชีวิตของ

คนในสังคมเมืองต้องพึ่งพิงใกล้ชิดกับสังคมชาวนา ทั้งนี้เพราะอาหารของคนในเมืองได้มาจากท้องไร่ท้องนาเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ ในเมืองขนาดใหญ่ที่มีผู้คนจำนวนมาก ความต้องการผลิตทางการเกษตรยิ่งมีมากเป็นเงาตามตัว และในทางกลับกัน คนในสังคมชาวนาก็ต้องพึ่งพิงสังคมเมือง โดยเฉพาะสินค้าประเภทอุตสาหกรรม เสื้อผ้า ยารักษาโรค และเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร ที่ในปัจจุบันต้องซื้อหาจากพ่อค้าแทบทั้งสิ้น วิถีชีวิตดั้งเดิมที่ชาวนาผลิตสิ่งของจำเป็นในการดำรงชีวิตด้วยตัวเองจะหมดไป เนื่องจากการผลิตแบบอุตสาหกรรมทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำลง และชาวบ้านสามารถซื้อหาสินค้าต่าง ๆ ได้ไม่ยาก โดยอาศัยรายได้จากการขายผลผลิตของตนเอง นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจาก “เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง” (subsistent economy) เป็น “เศรษฐกิจตลาด” (market economy) ที่ชาวนาผลิตเพื่อขาย และนำเงินจากการขายผลผลิตไปซื้อสินค้าจำเป็นอื่น ๆ อีกทอดหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในระบบเศรษฐกิจตลาด ชาวนามักยากจนลง และบางครั้งต้องเสียทีนา กลายเป็นลูกจ้างในไร่ในนาหรือผู้เช่านาที่ขาดอนาคตและความหวัง โดยมีสาเหตุหลักมาจากลักษณะสินค้าทางการเกษตรที่มีปริมาณผลผลิตและราคาขึ้นลงตามฤดูกาล รวมทั้งการถูกเอารัดเอาเปรียบในเชิงการค้า ชาวนาบางส่วนโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวเริ่มตั้งถิ่นฐานเข้ามาแสวงหาโชคลาภในเมือง แต่เนื่องจากชาวนาเหล่านี้เป็นแรงงานไร้ทักษะ (unskilled labor) การประกอบอาชีพส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานรับจ้างค่าแรงต่ำ ต้องอาศัยอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรม และมักกลายเป็นปัญหาของสังคมเมืองต่อไป

นอกจากพัฒนาการของสังคมที่ส่งผลถึงความแตกต่างของสังคมเมืองและสังคมชนบทที่กล่าวข้างต้น ความแตกต่างของสังคมเมืองและสังคมชนบทที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน อาจพิจารณาได้จากประเด็นชีวิตตามแนวคิดของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550) ดังนี้

ตารางที่ 2.1 ประเด็นชีวิตความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบท

องค์ประกอบ	สังคมเมือง	สังคมชนบท
สุขภาพ	มีโอกาสเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่มีคุณภาพมากกว่า มีโรคเครียด ภูมิคุ้มกันอ่อนแอ มีโอกาสด้านการศึกษาระดับสูง	บริการทางการแพทย์และสาธารณสุขไม่ทั่วถึง ขาดสุขอนามัย ขาดสถานศึกษา ครู และอุปกรณ์การเรียนการสอนที่ทันสมัย
สภาพครอบครัว	เด็กถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้น ผู้สูงอายุมีแนวโน้มได้รับการดูแลดีขึ้น	ผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งให้อยู่ลำพัง เด็กเร่ร่อนถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้น

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

องค์ประกอบ	สังคมเมือง	สังคมชนบท
สภาพชุมชน	ประชากรแตกต่างกันหลาย การรวมตัว/ร่วมมือกันมีน้อย ความสัมพันธ์ผิวเผินไม่เป็นกันเอง มีแบบแผนซับซ้อน	มีความผูกพัน เกื้อกูล ช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบญาติพี่น้อง การรวมตัวกันเหนียวแน่น ความสัมพันธ์เป็นแบบส่วนตัว จริงใจ
สภาพเศรษฐกิจ	อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก มีรายได้ต่อหัวสูง ปัญหาค่าครองชีพสูง	อาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก มีปัญหาความยากจน รายได้ต่ำไม่เพียงพอกับรายจ่าย
สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ	เข้าถึงบริการสาธารณสุขปกติก สาธารณูปการ มีปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ขยะ มลพิษทางอากาศ น้ำ เสี่ยง	ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐาน น้ำสะอาด อาหาร ที่อยู่อาศัยไม่ถูกสุขลักษณะ ขาดแคลนแหล่งน้ำและที่ดินทำกิน มีสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศที่ตึกว่า มีความเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติสูง
สภาพการเมืองการปกครอง	มีความตื่นตัวทางการเมืองและการใช้สิทธิเลือกตั้ง	เริ่มตื่นตัวทางการเมืองและใช้สิทธิเลือกตั้งเพิ่มขึ้น

ที่มา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550)

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทในระยะเวลาการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7

เป็นที่ตระหนักโดยทั่วกันว่า การพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมโดยเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ในระยะการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-7 (พ.ศ. 2500-2540) ได้ส่งผลให้ชุมชนชนบทซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของคนส่วนใหญ่ในประเทศ และเป็นหน่วยสังคมสำคัญที่เคยสร้างความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตแก่ครอบครัวเกษตรกรถูกละเลยจนตกอยู่ในสภาวะที่อ่อนแอและไม่สามารถเป็นหลักประกันความมั่นคงแก่สมาชิกในชุมชนได้อีกต่อไป กระแสของการพัฒนานอกจากจะทำให้วิถีการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกินและความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนลดน้อยลงไปแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ มากมายในทุกมิติของการดำรงชีวิต (นภาพรณี หะวานนท์ เพ็ญศิริ จีระเดชากุล และสุรวิมล)

ปี 2550) ตั้งแต่ความอ่อนแอทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อบริโภคเป็นการผลิตเพื่อขาย การถูกจูงใจให้ใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์พืชใหม่ ๆ รวมทั้งอุปกรณ์การผลิตและเครื่องมือเครื่องจักรแทนแรงงานคนแรงงานสัตว์ ที่ล้วนส่งผลให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและต้องการเงินทุนเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกัน ชุมชนที่ต้องพึ่งพาดตลาดภายนอกเพื่อขายผลผลิต กลับขาดความรู้ด้านการตลาด การขนส่งสินค้า แหล่งสินเชื่อ การแปรรูปวัตถุดิบ การบรรจุหีบห่อ ฯลฯ จนไม่สามารถปรับเปลี่ยนกระบวนการต่อเนื่องจากการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตเพื่อขายได้ ส่งผลให้ชาวชนบทในฐานะผู้ผลิตกลับไม่มีอำนาจต่อรองในระบบต่าง ๆ ที่ตนเองเข้าไปติดต่อด้านสัมพันธ์ด้วย จนในที่สุด ชาวชนบทจำนวนมากได้กลายเป็นผู้ที่อ่อนแอในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ดังจะเห็นได้จากการเป็นผู้มีหนี้สิน การสูญเสียที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญ การกลายเป็นแรงงานรับจ้างที่มีรายได้ไม่พอเพียงแก่การดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ นอกจากนั้น ระบบการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ยังมีผลให้ระบบนิเวศถูกทำลาย การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ขณะเดียวกัน การถางป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจมีส่วนทำให้ความชุ่มชื้นและปริมาณน้ำตามธรรมชาติลดลง จนชาวชนบทที่เคยดำรงชีวิตได้ด้วยการพึ่งพาธรรมชาติต้องหันไปพึ่งการใช้เงินเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคเพราะทรัพยากรที่เคยมีอยู่ตามธรรมชาติหมดไป

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทของไทยที่กล่าวนี้ ยังส่งผลกระทบต่อการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรก คือ แนวทางการพัฒนาของไทยที่ผ่านมาทำให้คนชนบทมีแนวโน้มที่จะมองการดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรมในแง่ลบ เพราะเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงจากสภาพดินฟ้าอากาศหรือการขายผลผลิตทางการเกษตรได้ในราคาต่ำ การดำรงชีวิตในภาคเกษตรกรรมจึงเป็นทางเลือกที่เสียเปรียบ ส่งผลให้คนชนบทเริ่มปฏิเสธที่จะให้คนรุ่นลูกดำเนินชีวิตตามแบบที่พ่อแม่เคยเป็น และพยายามใช้ระบบการศึกษาที่รัฐจัดให้เป็นเครื่องมือช่วยให้คนรุ่นใหม่มีงานอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมที่เชื่อว่ามันคงและมีเกียรติมากกว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชนสู่คนรุ่นลูกจึงกระทำอย่างมีข้อจำกัดและมีส่วนทำให้คนรุ่นใหม่ไม่เห็นความสำคัญของการดำรงชีวิตในชนบท สำหรับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน ประการที่สอง คือ แนวทางการพัฒนาของรัฐที่ไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป หากแต่ใช้การนำเครื่องมือ อุปกรณ์ ความรู้ และทักษะจากภายนอกเข้าสู่ชุมชนแทน ทำให้ภูมิปัญญาซึ่งเคยเป็นสายใยเชื่อมโยงคนในชุมชนที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันหมดความสำคัญลง และมีแนวโน้มที่คนในชุมชนจะมีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่และพึ่งพิงระบบ

ภายนอกสูง นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ยังส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาในระบบ และละเลยการถ่ายทอดหรือปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาของชุมชนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

การพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางอุตสาหกรรมยังส่งผลให้ชุมชนที่เคยมีความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมในชุมชนของตนให้เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สามัคคี และเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันหมดไป สถาบันครอบครัวที่เคยมีบทบาทสำคัญในการดูแลสวัสดิการของสมาชิกในครอบครัว เริ่มประสบปัญหาจนไม่สามารถแก้ไขภาวะวิกฤติของครอบครัวได้โดยลำพัง ชุมชนที่เคยมีกลไกในการจัดการกับภาวะวิกฤติของสมาชิกในชุมชนหรือจัดการกับสิ่งที่ภัยคุกคามสันติสุขของชุมชน เริ่มหมดความสามารถที่จะระดมความร่วมมือของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนให้หมดไป ในปัจจุบัน ชุมชนจำนวนมากจะฝากความหวังในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ไว้กับหน่วยงานภาครัฐ และรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอกมากกว่าการจัดการกับปัญหาด้วยตัวเอง

แนวคิดชุมชนเข้มแข็งในฐานะทางเลือกใหม่ของการพัฒนา

เนื่องจากการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยม ส่งผลให้ชุมชนชนบทที่เคยมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ เคยอยู่ร่วมกันอย่างเอื้อเพื่อเกื้อกูล เคยมีระบบเศรษฐกิจที่เลี้ยงตัวได้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานทางศีลธรรม มีการจัดตั้งองค์การทางสังคมที่เข้มแข็ง และมีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมผ่านกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ เริ่มอ่อนแอลง ด้วยเหตุนี้ ในระยะการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2541-2544) เป้าหมายของการพัฒนาประเทศจึงเปลี่ยนจากเดิมที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ผู้การเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง ในฐานะที่เป็นทางเลือกสำคัญของการพัฒนาในระยะต่อไป โดยเชื่อว่า ความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นทั้งรากฐานสำคัญที่ลดผลกระทบทางลบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมา และเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืนในอนาคต (ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์, 2546)

ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (2549) ได้สรุปความหมายของคำว่าชุมชนเข้มแข็งไว้ว่า คือ “ชุมชนที่คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น” หากขยายความในรายละเอียด สิ่งทีกล่าวนี้ จะหมายถึง สภาวะการณ์ที่คนในชุมชนมีความสามารถที่จะดูแลตนเองได้ มีความตระหนักรู้ว่าจะพัฒนาตนเองหรือจัดการกับปัญหาในชุมชนของตนอย่างไร มีความเป็น

น้ำหนึ่งใจเดียวที่จะร่วมมือกันกระทำการต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมาย และเมื่อมีผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็มีความสามารถที่จะจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างกันได้อย่างลงตัว เป็นผลให้สมาชิกทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เนื่องจากชุมชนเข้มแข็งจะมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง มีความเป็นปึกแผ่น สามารถควบคุมและบริหารจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ การส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งจึงเป็นหนทางที่จะช่วยลดปัญหาที่มีอยู่เดิมให้น้อยลงหรือหมดไป พร้อมกับมีผลในทางพัฒนาอย่างน้อย 8 ประการ (ประเวศ วะสี, 2549) ได้แก่ 1) เศรษฐกิจจะดีขึ้น 2) จิตใจของคนจะดีขึ้น 3) ครอบครัวจะอบอุ่นเข้มแข็ง 4) สังคมจะน่าอยู่ 5) สิ่งแวดล้อมจะดีขึ้น 6) สุขภาพของคนจะดีขึ้น 7) วัฒนธรรมจะได้รับการพัฒนาเป็นวัฒนธรรมของชุมชน และที่สุดแล้ว การพัฒนาทั้ง 7 ประการนี้ จะนำไปสู่ผลประการที่ 8) สังคมที่ยั่งยืน โดยผลทั้ง 8 ประการ จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างเป็นองค์รวม

ในความเห็นของ นภาพกรณ์ หะวานนท์ เพ็ญสิริ จิระเดชากุล และสุรวุฒิ บัดไธสง (2550 หน้า 158) ชุมชนเข้มแข็ง นอกจากจะเป็นสภาวะที่ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเอง คนในชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัย และมีความรักหวงแหนชุมชนของตนแล้ว ยังหมายรวมถึงการที่คนในชุมชนมีวิสัยทัศน์ มองเห็นแนวทางที่จะแก้ปัญหาของชุมชน และสามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ โดยสิ่งที่เป็นตัวบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวม จะ ได้แก่

1. ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน หมายถึงสภาวะการณ์ที่ชุมชนมีความเป็นอิสระที่จะกำหนดทางเลือกในการจัดการกับปัญหาและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยไม่หวังพึ่งพิงภายนอก การมีอำนาจต่อรองเพื่อให้เป็นไปตามเจตจำนงของชุมชน ความสามารถในการระดมทุนและการจัดการทุนที่ระดมมาให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน

2. ความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน หมายถึงสภาวะการณ์ที่คนในชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตอยู่ภายในชุมชนทั้งทางสังคม การประกอบอาชีพ ทรัพย์สิน และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนมีความใกล้ชิดรู้จักมักคุ้นกันดี และไว้วางใจกันได้ รวมทั้งการที่ชุมชนสร้างระบบสวัสดิการของชุมชนขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันขั้นพื้นฐาน

3. ความรักและหวงแหนชุมชน หมายถึงสภาวะการณ์ที่คนในชุมชนมีความรู้สึกเจ้าของ มีความภาคภูมิใจและตระหนักในศักดิ์ศรีของชุมชน มีการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนการดำรงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

4. การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน หมายถึงสภาพการณ์ที่คนในชุมชนมีความเข้าใจสถานการณ์ โดยทั่วไปของชุมชนทั้งจุดอ่อน จุดแข็ง และสามารถประเมินได้ว่าปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ มีความเชื่อมโยงกับเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ อย่างไร ทำให้สามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต สามารถมองไปในอนาคตได้ว่าต้องการให้ชุมชนของตนเป็นอย่างไร และมองเห็นแนวทางแก้ไข ปัญหาด้วยตนเอง

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

นภาพกรณ์ หะวานนท์ เพ็ญสิริ จีระเดชากุล และสุรวุฒิ บัดโรตอง (2550) ได้ประมวลแนวคิด ของนักวิชาการจำนวนมากและให้ข้อสรุปเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งไว้ว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบที่ สำคัญ 5 ด้าน ได้แก่

1. ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการพึ่งตนเองทาง เศรษฐกิจ โดยพิจารณาจาก สภาพะกินดีอยู่ดี การมีผลผลิตที่มีคุณภาพเชื่อถือได้ มีการให้ ความสำคัญกับการสืบสานและปรับปรุงคุณภาพการผลิตที่เคยมีในชุมชนมากกว่าการผลิตสิ่งใหม่ ที่ชุมชนไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน การมีอำนาจต่อรองกับนายทุน การมีอิสรภาพในการจัดการ ทรัพยากรชุมชน การไม่เป็นหนี้ การมีทุนสำรองสำหรับกิจการสาธารณะและสวัสดิการชุมชน ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสิ่งที่มีค่าน้อยหรือไม่มีค่าในชุมชน การปลอดจากการ พึ่งพิงตลาดทุนและปัจจัยการผลิตจากภายนอก การขายผลผลิตได้ในราคาที่เป็นธรรม ความสามารถในการจัดระบบธุรกิจของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปลอดจากความเสี่ยงในการ ผลิตหรือมีความเสี่ยงน้อย โดยกระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ จะ ได้แก่ การสร้างอำนาจอิสระในการผลิตโดยเพิ่มพูนความสามารถของชุมชนในการจัดการกับปัจจัย การผลิต การบูรณาการความรู้ในการผลิตที่เป็นความรู้ภายนอกชุมชนกับความรู้ที่ชุมชนมีมา แต่เดิม การสร้างสรรคความรู้ในกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยนความรู้ในชุมชน การสร้างอำนาจ อิสระในการแลกเปลี่ยนโดยการเสริมสร้างเครือข่ายตลาดรับซื้อ และมีการจัดการเกี่ยวกับการ จัดส่งผลผลิตหรือการทำให้ผลผลิตเป็นที่ต้องการของตลาด การสร้างอำนาจอิสระในการบริโภค โดยเพิ่มพูนความสามารถของชุมชนที่จะทำให้เกิดการบริโภคที่ปลอดภัยปราศจากสารเคมีและ การบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดหนี้สิน อย่างไรก็ตาม กระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ของชุมชน มีความซับซ้อนและไม่ใช้สิ่งที่จะเกิดขึ้นได้โดยง่าย เนื่องจากต้องมีกลไกที่ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงทั้งด้านจิตสำนึก ความรู้ การจัดการ และการปฏิบัติที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคน ในชุมชน และการสร้างเครือข่ายกับชุมชนและองค์กรอื่น ๆ ด้วย

2. ความเข้มแข็งทางสังคม หมายถึง สภาพชุมชนที่รวมตัวกันเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้น มีความสามัคคี มีอุดมการณ์และค่านิยมร่วมกันทำให้สมาชิกรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีความรักผูกพันในชุมชนของตน โดยกระบวนการที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางสังคม จะได้แก่ การเสริมสร้างความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมภายในชุมชนให้เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การสร้างกลไกที่ทำให้คนมีจิตสำนึกต่อส่วนรวมและผูกพันกับสมาชิกอื่น ๆ การส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคมต่างๆ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา ระบบสาธารณสุข ฯลฯ ให้สามารถตอบสนองความต้องการจำเป็นของสมาชิกในชุมชนอย่างเป็นองค์รวม

3. ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม หมายถึงความเป็นอิสระที่ไม่ถูกครอบงำโดยความรู้จากภายนอกชุมชน หากแต่มีความรู้ของตนเองโดยชุมชนเป็นผู้สร้างสรรคขึ้น การเห็นความสำคัญของความรู้ ภูมิปัญญา และประเพณีของชุมชน การมีส่วนร่วมสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมให้ดำรงอยู่ของคนในชุมชน โดยกระบวนการที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม จะได้แก่ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้รู้ในชุมชน เช่น พระสงฆ์ ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน โรงเรียน ฯลฯ การที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายทางการศึกษา การมีกิจกรรมให้นักเรียนได้เรียนรู้ประวัติชุมชน การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ผู้นำ และปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดความรู้ในระบบโรงเรียน การเชื่อมโยงความรู้ในระบบโรงเรียนกับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน

4. ความเข้มแข็งทางการเมือง หมายถึง การที่ชุมชนมีอำนาจอิสระ (autonomy) ในการจัดการกับปัญหาต่างๆ โดยไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก ความสามารถของชุมชนในการนำเสนอสิ่งที่เป็นความต้องการของตนต่อองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาผ่านองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นตามขั้นตอน โดยกระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางการเมืองของชุมชน จะได้แก่ การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะโดยสมัครใจ การตรวจสอบการทำงานขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นโดยคนในชุมชน และการสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมเพื่อเชื่อมโยงองค์การบริหาร ส่วนท้องถิ่นกับชุมชนเข้าด้วยกัน

5. ความเข้มแข็งทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการจัดระบบเพื่อดูแลและจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดและเป็นธรรมแก่สมาชิกของชุมชน การมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี มีการจัดระบบการรักษาสิ่งแวดล้อม

ภายในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม โดยกระบวนการที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะได้แก่ การปรับระบบเกษตรกรรมให้สามารถเพิ่มรายได้ และยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร พร้อมกับมีผลในทางเกื้อกูลการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนสภาพแวดล้อมให้คงความอุดมสมบูรณ์ การจัดระบบบริหารจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

สนธยา พลศรี (2547, หน้า 54-56) กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุขว่า คือการทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะหุ้นส่วนเพื่อกระทำการบางอย่างด้วยความรักและเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบจัดการเพื่อประโยชน์สาธารณะ การรวมตัวกันอาจจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กระจัดกระจายกันก็ได้ แต่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ จนกลายเป็นองค์การและมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย (Community Network) ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแนวใหม่ที่มีความสัมพันธ์ในแนวราบที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเมื่อประสานเข้ากับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์แนวตั้งด้วยความสมานฉันท์แล้ว ก็จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น

ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้น สามารถดำเนินการได้หลายวิธี โดยวิธีการอย่างหนึ่งคือ การจัดระเบียบชุมชน (Community Organization) ซึ่งเป็นวิธีการที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและพัฒนาบุคคล กลุ่ม และชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ วัตถุประสงค์ของการจัดระเบียบชุมชน จะเป็นไปเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่มในชุมชน การรวมพลังหรือศักยภาพของชุมชน และการนำพลังหรือศักยภาพของชุมชนมาใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนต่อไป สำหรับขั้นตอนในการจัดระเบียบชุมชน จะได้แก่

1. การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เป็นการสำรวจเพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน ภูมิประเทศ ทรัพยากร ประชากร ผู้นำและผู้มีอิทธิพล ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ฯลฯ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาต่อไป

2. การรวมพลังชุมชน เป็นการใช้แรงจูงใจด้วยการกระตุ้น ยั่วยุให้ประชาชนมองเห็นและตระหนักในปัญหาของชุมชน จนเกิดความต้องการที่จะร่วมมือกันแก้ไขปัญหา

3. การวิเคราะห์และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เป็นการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างประชาชนในชุมชนเกี่ยวกับความร้ายแรงเร่งด่วนของปัญหาและความต้องการที่แท้จริง

4. การเตรียมโครงการ เป็นการเตรียมการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

5. การค้นหาและพัฒนาผู้นำ เนื่องจากผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่ประชาชนให้การยอมรับและให้ความร่วมมือ การมีผู้นำที่ดีจะสามารถสนับสนุนให้การพัฒนาประสบผลสำเร็จ

6. การจัดตั้งกลุ่มและองค์การ กลุ่มและองค์การเป็นรากฐานสำคัญรองรับการพัฒนา เพราะการทำงานเป็นกลุ่มจะก่อให้เกิดพลังในการพัฒนาและนำไปสู่ความสำเร็จได้ดีกว่าการทำงานตามลำพัง

จะเห็นได้ว่า แนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนที่กล่าวข้างต้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ อย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งต้องใช้เวลา ความเข้าใจ และความตั้งใจจริงในการดำเนินงาน โดยการทำงานในแต่ละขั้นตอนจะเป็นพื้นฐานที่มั่นคงสำหรับการทำงานในขั้นตอนต่อไป เนื่องจากทุกขั้นตอนล้วนมีบทบาทต่อความสำเร็จในการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยหรือนักพัฒนาต้องให้ความสำคัญกับการทำงานทุกขั้นตอนอย่างมีหลักการ ด้วยความตั้งใจ และเข้าใจเป้าหมายของกิจกรรมในกระบวนการอย่างแท้จริง

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดทำแผนที่ชุมชน

แผนที่ชุมชน (community mapping) หรือแผนที่เดินดิน เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการบอกเล่าเรื่องราวของผู้คนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง โดยเน้นทรัพยากรทุกด้านที่มีอยู่ในพื้นที่นั้น และนำเสนอข้อมูลให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม โดยแสดงความเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลกับสถานที่เชิงภูมิศาสตร์ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินงานที่มีเป้าหมายในการสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในระดับชุมชน แผนที่ชุมชนเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์เนื่องจากช่วยสร้างแบบแผนข้อมูลที่ง่ายในการระบุและวิเคราะห์ รวมทั้งสามารถสื่อสารข้อมูลแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้อย่างรวดเร็วและเป็นรูปธรรม เนื่องจากคุณค่าหลักของแผนที่ชุมชน คือการบอกเล่าเรื่องราวว่ามีอะไรหรือเกิดอะไรขึ้นในชุมชน ความเข้าใจนี้จะช่วยให้สามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง และสร้างความเข้าใจที่ตรงกันในการกำหนดนโยบาย การออกแบบแผนการดำเนินงาน การจัดรูปองค์การ และการส่งเสริมสนับสนุนต่อไป (Policylink, 2010)

ความสำคัญของแผนที่ชุมชน

แผนที่ชุมชน เป็นแผนที่ที่เกิดจากการลงมือสำรวจลักษณะทางกายภาพ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยอาศัยการเดินทางเพื่อให้ผู้สำรวจได้มองเห็นและสัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนตามความเป็นจริงด้วยตัวเอง การทำแผนที่ชุมชนมีความสำคัญมาก และเป็นสิ่งแรกที่ต้องทำเสมอในการศึกษาวิจัยชุมชน เพราะเป็นวิธีที่จะทำให้มองเห็นภาพรวมของชุมชนได้ดีที่สุด เร็วที่สุด และได้ข้อมูลมากที่สุดในระยะเวลาที่สั้นที่สุด (อุทัยวรรณ กาญจนกามล, 2553) อาจกล่าวได้ว่า แผนที่ชุมชนเป็น “แผนที่ที่มีชีวิต” หรือ “แผนที่พูดได้” เนื่องจากช่วยให้มองเห็นภาพรวมของวิถีชีวิตในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งในทุกมิติ การจัดทำแผนที่ชุมชนยังช่วยแก้ปัญหาสำคัญที่พบในการทำงานวิจัยชุมชนหรือการพัฒนาชุมชน อันได้แก่ การลงชุมชนแต่ไม่รู้จักชุมชน หรือรู้จักแต่ไม่ทั่วถึงได้เป็นอย่างดี การทำแผนที่ชุมชนจะช่วยให้การศึกษาชุมชนมีความละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น และเป็นไปอย่างทั่วถึงครอบคลุมในทุกพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ชายขอบหรือครัวเรือนที่แยกตัวโดดเดี่ยวตามลำพัง

ในการจัดทำแผนที่ชุมชนนั้น จุดเน้นสำคัญมิได้อยู่ที่ความครบถ้วนสมบูรณ์ทางกายภาพของพื้นที่ หากแต่เป็นการมองเห็นและเข้าใจความหมายและหน้าที่ทางสังคม (social meaning and social function) ของพื้นที่ทางกายภาพเหล่านั้น (อุทัยวรรณ กาญจนกามล, 2553) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้ศึกษาได้เดินดูและสัมผัสความเป็นจริงที่เกิดขึ้น จนมองเห็นวิถีชีวิต เรื่องราวรายละเอียดต่าง ๆ อันเป็นมิติทางสังคมวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงอยู่กับลักษณะทางกายภาพนั้น ๆ แผนที่ชุมชนจะแตกต่างจากแผนที่ทางวิชาการที่สร้างขึ้นตามหลักภูมิศาสตร์ ดังที่ อุทัยวรรณ กาญจนกามล ได้ยกตัวอย่างข้อมูลจากแผนที่ทางภูมิศาสตร์ที่ช่วยให้รู้ว่ามีย่านน้ำอยู่ในชุมชนเท่านั้น ในขณะที่การจัดทำแผนที่ชุมชนจะช่วยให้ได้รับรู้ถึงลักษณะและจำนวนของผู้ที่มาที่บ่อน้ำ กิจกรรมลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบริเวณบ่อน้ำ ฯลฯ จนเกิดความเข้าใจหน้าที่ทางสังคมของบ่อน้ำ ในฐานะพื้นที่เพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของหมู่บ้าน อันเป็นการรับรู้พื้นที่ทางสังคม (Social Space) และเข้าใจหน้าที่ทางสังคม (Social Function) ที่ซ้อนอยู่บนลักษณะทางกายภาพ (Physical Space) อีกชั้นหนึ่ง

เป้าหมายและขั้นตอนการจัดทำแผนที่ชุมชน

ในความเห็นของ อุทัยวรรณ กาญจนกามล (2553) เป้าหมายของการจัดทำแผนที่ชุมชนมิใช่เฉพาะการได้มาซึ่ง “แผนที่” เท่านั้น หากแต่จะเป็นประโยชน์ในการทำงานพัฒนาที่จะเกิดขึ้นต่อไปในหลายด้าน อันได้แก่

1. เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของชุมชนอย่างครบถ้วน

2. เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนมากที่สุดโดยใช้ระยะเวลาสั้นที่สุด
3. เพื่อให้ข้อมูลมีความเชื่อถือได้มากที่สุดเพราะเกิดจากการสังเกตด้วยตัวของผู้ศึกษา
4. เพื่อให้ผู้ศึกษารู้จักชาวบ้านมากขึ้นและมีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้านมากกว่าเดิม

ในการบรรลุเป้าหมายที่กล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาต้องดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอน โดยขั้นตอนที่สำคัญของการจัดทำแผนที่ชุมชน (อุทัยวรรณ กาญจนกมล, 2553; สถานีนามัยโนสูง, 2554) มีดังนี้

1. กำหนดชุมชนที่จะศึกษา และข้อมูลที่ต้องการ
2. ใช้การเดินทางเพื่อสำรวจพื้นที่ชุมชนโดยรอบด้วยตนเอง ไม่ควรใช้วิธีนั่งรถทำแผนที่หากบ้านห่างกันมาก ๆ ให้ใช้รถจักรยานหรือจักรยานยนต์ได้ แต่ต้องหมั่นแวะทักทายคนในพื้นที่บ่อย ๆ
3. อาจนำแผนที่เก่าที่เคยทำไว้แล้ว หรือใช้แผนที่ที่หน่วยงานอื่นๆ ทำไว้ประกอบการลงสำรวจพื้นที่เพื่อตรวจสอบรายละเอียดบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงไป
4. ในกรณีทำงานเป็นทีม ทีมงานทุกคนต้องร่วมเดินสำรวจและเขียนแผนที่ด้วยกัน อย่าใช้วิธีแยกกันเขียนแล้วนำมาต่อกันเป็นแผ่นเดียว
5. ระหว่างเดินสำรวจต้องทักทายทำความคุ้นเคยกับคนในพื้นที่ ต้องช่างสังเกต อย่ามองข้ามสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นรายละเอียดของชุมชน ควรมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในทีมระหว่างเดินสำรวจว่าสิ่งที่พบเห็นได้บอกเรื่องราวที่สำคัญของชุมชนอย่างไรบ้าง
6. การเชิญผู้นำชาวบ้านมาเดินสำรวจร่วมกันมีทั้งข้อดีและข้อเสีย สำหรับข้อดีนั้นคือสามารถทำแผนที่ได้อย่างรวดเร็ว แต่ข้อเสียคือ ข้อมูลที่ได้อาจมีอคติ (Bias) จากผู้พาเดิน เช่น ไม่พูดถึงหรือพยายามเลี่ยงสิ่งที่ไม่ต้องการให้ผู้ศึกษาได้เห็นเนื่องจากอับอายหรือไม่อยากให้เกิดความรู้สึกที่เสื่อมเสียต่อชุมชน เป็นต้น
7. จดบันทึกสิ่งที่เห็นและข้อสังเกตทั้งหมดที่ได้ระหว่างการเดินสำรวจ
8. นำข้อมูลที่จดบันทึกไว้มาเขียนแผนที่ชุมชนลงบนแผ่นกระดาษ โดยเน้นความสมบูรณ์ของข้อมูลมากกว่าความสวยงาม

อย่างไรก็ตาม การจัดทำแผนที่ชุมชนอาจประสบปัญหาได้เช่นกัน โดยปัญหาที่พบในการจัดทำแผนที่ชุมชน จะได้แก่ การที่ผู้ศึกษาเดินสำรวจไม่ทั่วถึงทุกพื้นที่ การหวั่นความสวยงามในการเขียนแผนที่ชุมชนมากกว่าประโยชน์ใช้สอย ขาดการลงรายละเอียดที่สำคัญในแผนที่ชุมชน และขาดการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนลงในแผนที่

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายความร่วมมือและแนวทางพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ

ความหมายของเครือข่าย

เครือข่าย (Network) เป็นคำที่ใช้เพื่อระบุถึงสถานะความร่วมมือ หรือการเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มหรือองค์การต่าง ๆ ซึ่งมีได้หลายระดับ ตั้งแต่การเชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม หรือกลุ่มกับกลุ่ม เพื่อการทำงานภายใต้เป้าหมายบางอย่างร่วมกันอย่างเป็นระบบ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายต้องเป็นไปโดยสมัครใจ กิจกรรมที่ทำในเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมหรือแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ ความเชื่อถือ และเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยการเป็นสมาชิกเครือข่ายต้องไม่มีผลกระทบต่อความเป็นอิสระของคนหรือองค์การนั้น ๆ (Starkey, 1997; ธนา ประมุขกุล, 2547; สมชัย จิรโรจน์วัฒน์, 2553; Wikipedia, the free encyclopedia, 2011)

ในความเห็นของ เสรี พงศ์พิศ (2553) ความหมายที่สำคัญประการหนึ่งของคำว่า “เครือข่าย” ที่ปรากฏในปัจจุบัน คือ ขบวนการทางสังคม อันเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือสถาบัน โดยมีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และความต้องการบางอย่างร่วมกัน และร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมบางอย่าง โดยที่สมาชิกของเครือข่ายยังคงความเป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกัน ด้วยเหตุนี้ การสร้างเครือข่ายจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งนี้เพราะสมาชิกในเครือข่ายจะมีบทบาทในการทำงานร่วมกัน ตั้งแต่การกำหนดเป้าประสงค์ การกำหนดกฎเกณฑ์ และการทำให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมโดยแบ่งบทบาทหน้าที่กันทำ และทำบางอย่างร่วมกัน โดยกิจกรรมสำคัญที่สุดที่เครือข่ายทุกเครือข่ายทำร่วมกัน คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ แล้วจึงพัฒนาไปสู่การวางแผนร่วมกัน และการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน วิธีการที่กล่าวนี้ จะป้องกันความซ้ำซ้อน และช่วยให้กิจกรรมที่ทำมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นการประสานพลัง (synergy) เป็นการใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการรณรงค์ในเรื่องต่าง ๆ จะได้ผลมากกว่าหากดำเนินการในรูปเครือข่าย อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขสำคัญของเครือข่าย คือ จะต้องมีการติดต่อสัมพันธ์และสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างสมาชิก โดยอาจมีผู้ประสานงาน ซึ่งเป็นบุคคลหรือกลุ่ม ทำหน้าที่เฉพาะกิจกรรมการประสานงาน มิใช่เป็นผู้ดำเนินการแทนสมาชิกเครือข่ายในทุกเรื่อง ลักษณะของเครือข่ายอาจเป็นเครือข่ายแบบผสมผสานระหว่างสมาชิกที่แตกต่างกันในสถานภาพ เช่น เป็นผู้นำชุมชน ข้าราชการ นักธุรกิจ นักวิชาการ หรือเครือข่ายขององค์กรหรือบุคคลที่มีสถานภาพเดียวกัน อาชีพเดียวกัน หรือระดับเดียวกัน เช่น เครือข่ายเกษตรกร เครือข่ายนักวิจัย เครือข่ายองค์การพัฒนาเอกชน เครือข่ายสถาบันวิจัย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเชื่อมโยงในลักษณะของเครือข่าย มิได้หมายถึงการจัดการให้คนมานั่ง “รวมกัน” เพื่อพูดคุยสนทนากันเฉย ๆ โดยไม่ได้ “รวมกัน” ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด เปรียบเสมือนการนำก้อนอิฐมากองรวมกันย่อมไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด การเชื่อมโยงเข้าหากันจะเกิดขึ้นเมื่อนำก้อนอิฐแต่ละก้อน มาก่อกันเป็นกำแพงโดยการประสานอิฐแต่ละก้อนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ และจะต้องไม่ใช่แค่การรวมกลุ่มของสมาชิกที่มีความสนใจเพียงเพื่อพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น แต่จะต้องพัฒนาสู่ระดับของการลงมือทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันด้วย โดยกิจกรรมที่ทำ อาจเป็นกิจกรรมเฉพาะกิจตามความจำเป็น เมื่อภารกิจบรรลุเป้าหมายแล้ว เครือข่ายก็ยุบสลายไป จนกว่าจะมีความจำเป็นหรือมีภารกิจใหม่ จึงกลับมารวมตัวกันใหม่ หรืออาจเป็นเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในระยะยาวก็ได้ (รัตนาวดี ณ นคร, 2554)

การเกิดเครือข่าย

โดยทั่วไป เครือข่ายจะเกิดขึ้นเมื่อมีความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาหรือสนองความต้องการบางอย่างที่กลุ่มบุคคลหรือองค์การมีอยู่ร่วมกัน (สมชัย จิรโรจน์วัฒน์, 2553, หน้า 2-3) อย่างไรก็ตาม เครือข่ายอาจเกิดขึ้นได้ใน 2 ลักษณะ คือ

1. การเกิดเครือข่ายขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยในเวลาที่เหมาะสมเผชิญกับปัญหา จะมีความพยายามที่จะรวมตัวเพื่อช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหาเพื่อความอยู่รอด โดยอาจรวมตัวกับญาติมิตร เพื่อนฝูง หรือกลุ่มคนที่มีความคิดเหมือนกัน หรือประสบปัญหาในเรื่องเดียวกัน

2. การเกิดเครือข่ายจากการจัดตั้ง โดยในลักษณะที่ 2 นี้ จะเกิดเมื่อมีผู้นำที่มีความพร้อม และมีความต้องการที่จะจัดตั้งเครือข่ายเพื่อให้มีการช่วยเหลือกันทำงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่ตนเองไม่สามารถทำได้ดีพอ หรือทำไม่ได้ทั่วถึง เครือข่ายลักษณะนี้ อาจเกิดจากความพร้อมและความต้องการภายในองค์การ หรือเกิดจากการสนับสนุนขององค์การภาครัฐหรือภาคเอกชนภายนอก อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องตระหนัก คือ เครือข่ายจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้ที่เข้าร่วมในเครือข่ายได้รับในสิ่งที่สามารถแก้ไขปัญหาหรือสนองความต้องการของตนเองได้ ด้วยเหตุนี้ หัวใจสำคัญของการจัดตั้งเครือข่าย คือ จะต้องทำให้สมาชิกเล็งเห็นถึงประโยชน์ที่ตนเองหรือหน่วยงานจะได้รับจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในเครือข่านั้น ๆ ซึ่งไม่สามารถจะหาได้หากไม่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิก

ในความเห็นของ รัตนาวดี ณ นคร (2554) เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ มักใช้เวลาในการก่อร่างสร้างตัวที่ยาวนาน แต่เมื่อเกิดเครือข่ายขึ้นแล้ว มักจะเข้มแข็ง ยั่งยืน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวเพิ่มขึ้น ในขณะที่เครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้ง มักมีความเกี่ยวพันกับนโยบายหรือการ

ดำเนินงานของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ การจัดตั้งจึงมักอยู่ในกรอบความคิดเดิมที่ใช้กลไกของรัฐ ผลักดันให้เกิดงานที่เป็นรูปธรรมโดยเร็ว และส่วนมาก ภาคีหรือสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมักจะมีได้มีพื้นฐานความต้องการ ความคิด ความเข้าใจ หรือมุมมองในการจัดตั้งเครือข่ายที่ตรงกันมาก่อนที่จะเข้ามารวมตัวกัน การทำงานร่วมกันจึงมักเป็นเรื่องเฉพาะกิจชั่วคราวที่ไม่มีความต่อเนื่อง และมักจางหายไปในที่สุด เว้นแต่ว่าเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดี ดำเนินงานเป็นขั้นตอน จนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง และเกิดเป็นความผูกพันระหว่างสมาชิกจนนำไปสู่การเป็นเครือข่ายที่แท้จริง

ด้วยเหตุนี้ ตามความเห็นของ รัตนาวดี ณ นคร จึงมีเครือข่ายอีกลักษณะหนึ่ง เรียกว่า เครือข่ายวิวัฒนาการ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีได้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตั้งแต่แรก และมีได้เกิดจากการจัดตั้งโดยตรง หากแต่มีกระบวนการพัฒนาผสมผสานอยู่ โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคลหรือองค์การมารวมตัวกันด้วยวัตถุประสงค์กว้าง ๆ ในการสนับสนุนกันและเรียนรู้ไปด้วยกัน โดยยังไม่ได้สร้างเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เฉพาะที่ชัดเจนนัก หรืออีกลักษณะหนึ่ง คือการจุดประกายความคิดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการรับฟัง การได้เห็นตัวอย่างการดำเนินงานของเครือข่ายอื่น ๆ แล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกัน สร้างพันธสัญญาเป็นเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง เครือข่ายลักษณะนี้ แม้มีได้เกิดขึ้นจากแรงกระตุ้นภายในโดยตรงตั้งแต่แรก แต่หากสมาชิกมีความตั้งใจจริงจากจิตสำนึกที่ดีเมื่อได้รับแรงกระตุ้นและสนับสนุน ก็จะสามารถพัฒนาต่อไป จนกลายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งได้เช่นกัน

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเกิดเครือข่าย

การให้คำอธิบายถึงการเกิดขึ้นของเครือข่ายการทำงานร่วมกันนั้น อาจอธิบายโดยใช้ทฤษฎี 2 ทฤษฎี (Boissevain & Clyde, 1973) ดังนี้

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) เป็นทฤษฎีที่มีจุดเน้นอยู่ที่การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยเหตุผลหลักที่ทำให้เกิดเครือข่ายตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยน คือ การที่แต่ละฝ่ายมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการร่วมมือกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความเต็มใจที่จะประสานความร่วมมือและการทำงานร่วมกันในรูปเครือข่าย
2. แนวคิดการรวมพลัง (Synergy) เป็นแนวคิดที่มีจุดเน้นอยู่ที่ผลลัพธ์ซึ่งเกิดจากความร่วมมือหรือการทำงานร่วมกัน ที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ซึ่งมีคุณค่าทวีคูณหรือเข้มแข็งมากกว่าการที่แต่ละองค์การจะทำงานด้วยตนเองเพียงลำพัง เหตุผลหลักที่จะทำให้เกิดเครือข่ายตามแนวคิดการรวมพลัง คือ ความปรารถนาที่จะบรรลุความต้องการที่หลากหลาย เช่น ความต้องการมีเพื่อนในการทำงาน ความต้องการทรัพยากรในการทำงาน ความต้องการลดภาระความเสี่ยงในการทำ

กิจกรรม ความต้องการความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ปัญหา ความต้องการความประหยัดจากการแบ่งงานกันทำและลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน ความต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน ฯลฯ โดยความต้องการเหล่านี้จะบรรลุได้ด้วยการประสานความร่วมมือและการทำงานร่วมกันในรูปแบบเครือข่าย

ในความเห็นของ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) องค์ประกอบที่สำคัญ 7 ประการของความเป็นเครือข่าย จะได้แก่

1. การรับรู้ร่วมกัน (Common Perception) สมาชิกในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุผลของการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เช่น มีความเข้าใจในปัญหาและมีสำนึกในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาเดียวกัน ต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common Vision) วิสัยทัศน์ร่วมเป็นการมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย การรับรู้เข้าใจในทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายที่จะไปถึงด้วยกัน จะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองความคิดที่แตกต่างกันลงไปได้

3. การเกิดผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual Interests/Benefits) การรวมตัวเป็นเครือข่ายต้องตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ในที่นี้ ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ตัวเงิน โดยผลประโยชน์ที่จะได้รับ ต้องมากพอที่จะจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่าย (All Stakeholders Participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย เป็นกระบวนการที่สำคัญในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกฝ่ายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง นอกจากนี้ สถานภาพของสมาชิกในเครือข่ายต้องอยู่ในฐานะ “หุ้นส่วน” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แนบราบที่เท่าเทียมกัน

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary Relationship) สมาชิกในเครือข่ายต้องหนุนเสริมซึ่งกันและกัน โดยใช้จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งเพื่อช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้การรวมตัวเป็นเครือข่ายมีผลประโยชน์เกิดขึ้นมากกว่าต่างคนต่างอยู่

6. การพึ่งพาซึ่งกันและกัน (Interdependence) สมาชิกของเครือข่าย ไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง เนื่องจากความจำกัดของทรัพยากรทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่ใช่งเงิน

การจะทำให้เป้าหมายร่วมกันสำเร็จได้นั้น สมาชิกในเครือข่ายจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการหนุนเสริม และต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละฝ่ายรู้สึกว่าการดำรงอยู่ของทุกฝ่ายจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของเครือข่าย หากหุ้นส่วนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแยกตัวออกไป จะมีผลให้เครือข่ายล่มสลายไปได้

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) สมาชิกในเครือข่ายต้องมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทางเขียนหรือพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมการประชุมสัมมนาร่วมกัน เป็นต้น ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน (reciprocal exchange) มิใช่ปฏิสัมพันธ์ฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใด ก็จะทำให้เกิดความผูกพันภายในระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น (highly integration) นอกจากนี้ การปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เครือข่ายเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ลักษณะของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นรูปแบบการทำงานในลักษณะของการสร้างความร่วมมือและประสานงานกัน ในแนวราบระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยการระดมสรรพกำลังซึ่งรวมถึง คน สติปัญญา ความสามารถ และทรัพยากรในการทำงาน เพื่อเอาชนะอุปสรรคที่เป็นจุดอ่อนของระบบงาน การทำงานในลักษณะของเครือข่ายจะมีอยู่หลายรูปแบบ สามารถจำแนกโดยใช้ลักษณะอาชีพและสถานภาพทางสังคมของสมาชิก พื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่ดำเนินงาน กิจกรรมหลัก/ประเด็นปัญหา โครงสร้างและความสัมพันธ์ของเครือข่ายเป็นเกณฑ์ (นฤมล นิราทร, 2543) ดังนี้

1. เครือข่ายที่จำแนกตามพื้นที่ดำเนินงาน เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ภาค และระดับประเทศ
2. เครือข่ายที่จำแนกตามประเภทกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายการทำงาน ด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม ฯลฯ
3. เครือข่ายที่จำแนกตามอาชีพหรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายแรงงาน เครือข่ายกลุ่มพิทักษ์สิทธิเด็ก เครือข่ายครู เครือข่ายสาวตรีนักเรียน เครือข่ายพระสงฆ์ ฯลฯ
4. เครือข่ายที่จำแนกตามรูปแบบโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ โดยการจำแนกตามเกณฑ์นี้ จะมี 2 รูปแบบ คือ เครือข่ายตามแนวตั้ง และเครือข่ายตามแนวนอน

4.1 เครือข่ายตามแนวตั้ง หมายถึง เครือข่ายที่มีลักษณะโครงสร้างเป็นช่วงชั้น และความสัมพันธ์ระหว่างองค์การภายในเครือข่ายไม่เท่ากัน กล่าวคือ มีองค์การที่มีสถานภาพสูงกว่าและอยู่ในฐานะผู้ให้ความช่วยเหลือแก่องค์การที่เป็นลูกข่าย เครือข่ายตามแนวตั้งนี้ จะพบมากในองค์การธุรกิจ เช่น เครือข่ายแฟรนไชส์ต่าง ๆ ซึ่งลูกข่ายต้องพึ่งพาบริษัทแม่ในเรื่องเครื่องหมายการค้า และต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับประโยชน์ที่จะได้จากแม่ข่าย

4.2 เครือข่ายตามแนวนอน หมายถึง เครือข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์การต่าง ๆ ภายในเครือข่ายมีความเท่าเทียมกัน ลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็นไปโดยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การติดต่อภายในเครือข่ายเป็นการเป็นการติดต่อระหว่างบุคคลหรือองค์การ หรืออาจมีองค์การทำหน้าที่ประสานงานระหว่างเครือข่าย เช่น จัดประชุม กระจายข่าว ข้อมูล หรือเป็นแกนกลางเมื่อต้องมีการทำงานร่วมกัน องค์การประสานงานนี้ มีสถานภาพเท่าเทียมกับองค์การอื่น ๆ ภายในเครือข่าย เครือข่ายในงานพัฒนาส่วนใหญ่เป็นเครือข่ายตามแนวนอน

ระดับของเครือข่าย

นฤมล นิราทร (2543) แบ่งเครือข่ายออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. ระดับการร่วมมืออย่างไม่เป็นทางการ คือการที่องค์การหรือหน่วยงานร่วมกันทำงาน โดยไม่ต้องมีสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร
2. ระดับการร่วมมืออย่างเป็นทางการ คือการที่หน่วยงานร่วมกันทำงานภายใต้พันธะสัญญา ซึ่งกำหนดขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละฝ่ายชัดเจน ข้อดีของการร่วมมือลักษณะนี้ คือ ฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าใจในหน้าที่และความรับผิดชอบของตนอย่างชัดเจน ส่วนข้อเสีย คือ อาจขาดความยืดหยุ่นในการทำงาน
3. ระดับการร่วมมือโดยการร่วมลงทุนในองค์การใหม่หรือโครงการใหม่ โดยการลงทุนดังกล่าวนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์การใหม่
4. ระดับการร่วมมือแบบ Joint Venture คือการที่องค์การตั้งแต่ 2 แห่งขึ้นไปเข้าร่วมจัดตั้งองค์การใหม่

วงจรชีวิตของเครือข่าย

ในความเห็นของ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) เครือข่ายเปรียบได้กับสิ่งมีชีวิต โดยสามารถนำกรอบความคิดเรื่องวงจรชีวิต (life cycle) มาใช้ในการพิจารณาได้ เครือข่ายจะเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิต เพราะธรรมชาติของเครือข่ายจะต้องมีการเติบโต มีการปรับตัวให้เข้ากับ

สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และต้องมีการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของเครือข่ายเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตทั่วไป เมื่อใดที่เครือข่ายหยุดการเจริญเติบโต เครือข่ายนั้นจะเสื่อมถอยลงไปจนสู่การสิ้นสุด ความเข้าใจเรื่องวงจรชีวิตของเครือข่าย จะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของเครือข่ายในแต่ละช่วงเวลา และสามารถนำมาใช้ในการวางแผนโดยจะช่วยให้สามารถเลือกกลยุทธ์และมาตรการการปฏิบัติงานที่เหมาะสม

ฐานคติเบื้องต้นของวงจรชีวิตเครือข่าย ตามแนวคิดของเกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) มีดังนี้

1. การเจริญเติบโตของเครือข่ายจะเป็นไปตามลำดับขั้น โดยผ่านทั้ง 4 ระยะ คือ ระยะก่อตัว ระยะขยายตัว ระยะรุ่งเรือง และระยะถดถอย โดยจะมีบางเครือข่ายสามารถก้าวไปสู่ระยะที่ 5 คือ ระยะฟื้นตัว
2. บางเครือข่ายอาจไม่สามารถพัฒนาไปได้จนครบทั้ง 4 ระยะ โดยอาจหยุดอยู่เพียงระยะก่อตัว หรืออาจเกิดปัญหาในระยะขยายตัวจนต้องยุติเครือข่ายไป
3. ระยะเวลาที่แต่ละเครือข่ายใช้ในการพัฒนาจากวงจรชีวิตจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง ย่อมแตกต่างกันไปตามประเภทและองค์ประกอบของแต่ละเครือข่าย บางเครือข่ายอาจใช้เวลาเพียงไม่กี่เดือน ขณะที่บางเครือข่ายอาจใช้เวลาหลายปี
4. การเจริญเติบโตของเครือข่ายแต่ละระยะ ต้องพิจารณาทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ
5. ในแต่ละระยะของวงจรชีวิตเครือข่าย ต้องการกลยุทธ์การทำงานที่แตกต่างกันโดยไม่สามารถใช้กลยุทธ์เดียวแบบสำเร็จรูปในทุกช่วงเวลา

การสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายมีอยู่หลายลักษณะ ไม่ว่าจะในด้านการพัฒนาสังคมที่การสร้างเครือข่ายเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วในวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้าน หรือด้านองค์การธุรกิจซึ่งถือว่าการสร้างเครือข่ายเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มและสร้างความสามารถในการแข่งขันทางธุรกิจ การสร้างเครือข่ายในการทำงานด้านพัฒนาสังคม มักเป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างองค์การที่ทำงานพึ่งพาซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะแข่งขันกัน และแม้ว่าการแข่งขันระหว่างกันอาจมีอยู่ แต่ก็มีย่อยกว่าองค์การธุรกิจมาก ในความเห็นของ Badaracco (1998 อ้างถึงใน นงพงา ลีลายนะ, 2549, หน้า 57) ความพร้อมในการจัดตั้งหรือสร้างเครือข่าย จะต้องพิจารณาจากปัจจัย ดังนี้

1. จุดอ่อน-จุดแข็งขององค์การ ความเข้าใจจุดอ่อน-จุดแข็งขององค์การจะช่วยให้มองเห็นประโยชน์ที่องค์การสามารถให้หรือได้รับจากการเป็นเครือข่าย

2. คุณสมบัติขององค์การ ก่อนเริ่มสร้างเครือข่ายจะต้องพิจารณาคุณสมบัติขององค์การที่จะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายโดยเฉพาะเรื่องค่านิยม วัฒนธรรมขององค์การ และศักยภาพขององค์การ
  3. ความเสี่ยง ความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เช่น การฉวยโอกาสในเรื่องข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เป็นต้น
  4. การให้และรับ การเป็นเครือข่าย หมายถึงการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ แม้ว่าจะมีการพึ่งพาระหว่างกันก็ตาม แต่เป็นการพึ่งพาบนพื้นฐานของการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ
  5. ความเป็นอิสระจากองค์การเดิม การเข้าร่วมในเครือข่าย เป็นการเข้าร่วมเฉพาะบางส่วนขององค์การเดิมนั้น และเครือข่ายมีพันธกิจที่ต้องบรรลุ เช่นเดียวกับ องค์การเดิมที่มีพันธกิจของตนที่ต้องบรรลุเช่นกัน
  6. ความเท่าเทียม องค์การในเครือข่ายต้องมีความเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการชี้นำหรือครอบงำจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด การชี้นำจะทำให้สมาชิกเกิดความรู้สึกขาดการมีส่วนร่วม ในขณะที่การทำงานในลักษณะเครือข่ายจะต้องมีการทำงานเป็นทีม
  7. ความไว้วางใจ องค์การเครือข่ายต้องมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เมื่อความไว้วางใจเกิดขึ้น การตัดสินใจกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อตอบสนองปัญหาจะเกิดขึ้นอย่างสะดวกรวดเร็ว
  8. กิจกรรมร่วม เครือข่ายต้องมีกิจกรรมร่วมกันและมีการแบ่งงานกันทำ โดยกิจกรรมจะเป็นเสมือนสายใยที่เชื่อมโยงเครือข่ายไว้ด้วยกัน
  9. การสนับสนุนจากฝ่ายบริหาร การสร้างเครือข่ายจำเป็นจะต้องได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายบริหาร โดยฝ่ายบริหารจะต้องแสดงให้เห็นว่า การสร้างเครือข่ายมีความสำคัญในลำดับต้น ๆ
- สำหรับขั้นตอนในการสร้างเครือข่าย มี 4 ขั้นตอน (ประยูร อัครบวร, 2554, หน้า 4) ดังนี้
- ขั้นที่ 1 การตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย (realization) ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติงานหรือฝ่ายจัดการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เพื่อที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย โดยคำถามสำคัญของขั้นตอนนี้ ได้แก่ จะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์การใด จะได้รับประโยชน์หรือจะต้องเสียผลประโยชน์ด้านใดบ้างในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย และระยะเวลาในการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะนานเท่าใด เป็นต้น
  - ขั้นที่ 2 การติดต่อกับองค์การที่จะเป็นสมาชิกหรือภาคีสมาชิก (courtship) หลังจากการตัดสินใจเลือกองค์การที่เห็นว่าเหมาะสมจะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายได้แล้ว จะเป็นขั้นตอนการติดต่อสัมพันธ์เพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน ซึ่งขั้นตอนนี้ เป็นการสร้างความคุ้นเคย

และการยอมรับ รวมทั้งความไว้วางใจระหว่างกัน และถือว่าเป็นขั้นตอนของการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน อาจเรียกได้ว่า เป็นขั้นตอนการเตรียมกลุ่มหรือเตรียมเครือข่าย (Pre-group)

ขั้นที่ 3 การสร้างพันธกรณีร่วมกัน (commitment) เป็นขั้นตอนของการสร้างความผูกพันร่วมกัน หมายถึงการตกลงในความสัมพันธ์ต่อกัน ขั้นนี้ เป็นการตกลงว่าจะทำงานร่วมกัน อาจกระทำได้โดยการแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่ม หรือแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์การภายนอก เช่น ศึกษาดูงาน เชิญวิทยากรมาถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น อาจเรียกว่า กลุ่มศึกษาเรียนรู้ (learning group)

ขั้นที่ 4 การพัฒนาความสัมพันธ์ (building) เป็นขั้นตอนที่การสร้างเครือข่ายปรากฏผลเป็นรูปธรรม เป็นขั้นตอนของการเริ่มทำกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกัน มีการตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการกลุ่ม โดยการกำหนดวัตถุประสงค์ บทบาทสมาชิก เป็นต้น อาจเรียกขั้นตอนนี้ว่า ขั้นกลุ่มกิจกรรม (action group)

อย่างไรก็ตาม หลังจากขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ก็นำไปสู่การทำงานร่วมกันแล้ว เมื่อผลงานเป็นที่ปรากฏและองค์การเครือข่ายรู้สึกว่าได้ประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย ความสัมพันธ์ของเครือข่ายจะแน่นแฟ้นขึ้นพร้อมกับเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่าย

ในความเห็นของ ธนา ประมุขกุล (2547) ความสำเร็จของการรวมตัวเป็นเครือข่าย จะเกิดจากปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ความเข้าใจ เครือข่ายที่สร้างขึ้นและล้มไปอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมา มักมีสาเหตุสำคัญจากการที่เครือข่ายไม่สามารถสร้างความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างสมาชิก โดยอาจเป็นความไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของเครือข่าย หรือความไม่เข้าใจบทบาทของตนในฐานะสมาชิกในเครือข่าย

2. ความเป็นประชาธิปไตย การที่สมาชิกในเครือข่ายมีอิสระทางความคิด จะนำมาซึ่งความหลากหลายในความคิดของสมาชิก การทำงานร่วมกันจึงต้องมีการให้เกียรติ การยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกได้เห็นทางเลือกอื่น ๆ นอกเหนือไปจากความคิดเห็นของตน และแต่ละทางเลือก จะต้องได้รับการวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันของสมาชิกโดยรวม

3. ความจริงใจ เนื่องจากการทำงานในเครือข่าย เน้นการประสานงานแนวราบ โดยไม่ใช้การบังคับสั่งการ ผู้เป็นสมาชิกจึงต้องเข้าร่วมด้วยความสมัครใจและมีความจริงใจในการทำงานร่วมกัน โดยเห็นประโยชน์ร่วมกันตามที่เครือข่ายกำหนดวัตถุประสงค์ไว้

4. การจัดการ การที่เครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกหลากหลายมารวมตัวกันโดยอิสระโดยไม่ใช้การสั่งการเป็นกลไกหลักนั้น ส่งผลให้การจัดการมีความสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะความยืดหยุ่นในการจัดการให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการจัดการเครือข่าย

5. การสื่อสาร การสื่อสารเป็นตัวกลางที่ทำให้เครือข่ายสามารถเชื่อมโยงติดต่อกันได้ การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในเครือข่ายจะต้องมีหลากหลายช่องทาง และเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกกันเองได้โดยอิสระ เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารให้มากที่สุด

นอกจากปัจจัยความสำเร็จในการสร้างเครือข่ายที่กล่าวข้างต้นแล้ว ธนา ประมุขกุล (2547) ยังระบุถึงปัจจัยที่มีส่วนช่วยให้เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีความเข้มแข็ง ดังนี้

1. สัมพันธภาพระหว่างสมาชิก หากสมาชิกในเครือข่ายมีความเข้าใจและจริงจังในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย สิ่งก็ตามมา คือความเชื่อมั่น ความไว้วางใจระหว่างกันซึ่งเป็นพื้นฐานของสัมพันธภาพที่ดีในหมู่สมาชิก อันเป็นธรรมชาติของกลุ่มที่มีความเข้าใจและจริงจังเป็นพื้นฐาน

2. ความชัดเจนของเป้าหมาย การมีเป้าหมายที่ชัดเจน แสดงถึง ความเป็นเอกภาพทางความคิด เอกภาพในการดำเนินกิจกรรม และความเข้มแข็งของเครือข่ายไปด้วยในตัว นอกจากนี้การมีเป้าหมายที่เครือข่ายต้องการบรรลุชัดเจน จะเป็นเสมือนเข็มทิศนำทางให้สมาชิกเข้าใจตรงกันและเดินไปในทิศทางเดียวกัน โดยไม่หลงใช้เวลาและทรัพยากรไปในภารกิจที่ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายของเครือข่าย

3. กระบวนการเสนอความคิดเห็นและการตัดสินใจ เครือข่ายต้องมีความเป็นประชาธิปไตย หากเครือข่ายให้โอกาสในการเสนอความคิดเห็นและให้สิทธิในการตัดสินใจแก่สมาชิกอย่างเป็นอิสระเต็มที่แล้ว ย่อมบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของการเป็นเครือข่าย ผลจากการที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจนี้ ยังเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันของหมู่สมาชิก ที่จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการระดมสรรพกำลังเมื่อเครือข่ายมีความต้องการ

4. ลักษณะกิจกรรมและความต่อเนื่อง เครือข่ายที่จะมีความเข้มแข็งอยู่ได้ด้วยตนเอง จะต้องพยายามพัฒนาไปสู่การคิดและดำเนินกิจกรรมด้วยเครือข่ายเองเป็นหลัก นอกจากนี้ความสม่ำเสมอ ต่อเนื่องของกิจกรรม เป็นสิ่งที่บ่งบอกความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วยเช่นกัน

5. แหล่งทรัพยากรหรือศักยภาพ สมาชิกทุกคนต้องตระหนักว่า เครือข่ายต้องมุ่งที่การพึ่งพาตนเองก่อนที่จะนึกถึงความช่วยเหลือจากภายนอก การที่เครือข่ายสามารถแสวงหาและดึงทรัพยากรหรือศักยภาพที่มีอยู่ภายในเครือข่ายมาใช้ได้มากเพียงใด ความเข้มแข็งของเครือข่ายยิ่งเพิ่มขึ้นเท่านั้น

6. การเรียนรู้และนวัตกรรม ความหลากหลายที่มาวมกันของสมาชิกก่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ สามารถนำไปสู่การพัฒนาจนเกิดการสร้างสรรค์นวัตกรรมตามมา โดยอาจปรากฏผลเป็นรูปธรรมจากกิจกรรมที่มีพัฒนาการไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงการเป็นนวัตกรรมต้นแบบให้กับผู้อื่นต่อไป

ในความเห็นของ ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (2553) องค์ประกอบที่ส่งผลให้การรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการเรื่องใดเรื่องหนึ่งของกลุ่มบุคคลหรือองค์การ มีความเป็นเครือข่ายที่สมบูรณ์และยั่งยืน จะได้แก่

1. การจัดให้มีเวทีสำหรับสมาชิกในเครือข่ายเป็นระยะ เพื่อแลกเปลี่ยนประเด็นปัญหา ความต้องการ รวมทั้งวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนว่าต้องการอะไร และจะร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหายังไง นอกจากนั้น อาจใช้เวทีที่จัดเพื่อแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นต่าง ๆ ในการพัฒนา เพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการ และทักษะต่าง ๆ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

2. การจัดโครงสร้างและการบริหารจัดการที่ชัดเจน กล่าวคือ

2.1 โครงสร้างขององค์การเครือข่าย จะต้องมียุทธประสงค์ เป้าหมาย และรูปแบบที่เป็นรูปธรรมชัดเจน โดยมีองค์การหลักทำหน้าที่ประสานงานและรับผิดชอบการจัดตั้งเครือข่าย หรือที่เรียกว่า “แม่ข่าย” หลักการสำคัญที่แม่ข่ายต้องยึดถือ คือ “การสร้างภาพพจน์” ที่แสดงให้เห็นว่าตนเอง (แม่ข่าย) ไม่ได้รับผลประโยชน์ใด ๆ จากกิจกรรมที่ทำนั้นเป็นการส่วนตัว แต่ได้ให้หรือกระจายผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่สมาชิกเครือข่าย หลักการดังกล่าวเป็นเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญในการที่จะพัฒนาเครือข่ายให้มีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืนต่อไป

2.2 สมาชิกเครือข่าย (ลูกข่าย) ต้องเป็นตัวแทนกลุ่มบุคคลหรือองค์การ มิใช่ปัจเจกบุคคล

2.3 มีระเบียบ/ข้อปฏิบัติ หรือข้อตกลงร่วมกันในการเข้าเป็นสมาชิกเครือข่าย หรือมีบทลงโทษสมาชิกที่ไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดของเครือข่ายที่วางไว้ รวมทั้งการกระจายอำนาจให้สมาชิกมีส่วนร่วมและตรวจสอบในด้านต่าง ๆ

2.4 มีการติดต่อประสานงาน และสื่อสารกับสมาชิกอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง สำหรับการประสานงานระหว่างสมาชิกนั้น มิใช่เป็นการผลักระงาน แต่เป็นการประสานความร่วมมือเพื่อประโยชน์ของสมาชิกให้มีแนวปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน สำหรับการสื่อสารกับสมาชิกนั้น อาจมีการจัดทำจดหมายข่าว วารสาร ฯลฯ เพื่อเป็นสื่อกลางในการรายงานความเคลื่อนไหว ข่าวสาร ความคืบหน้าของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์การเครือข่าย รวมทั้งเผยแพร่องค์ความรู้ต่าง ๆ ให้สมาชิกได้รับทราบ หรือประสานความร่วมมือ เป็นต้น

3. มีการวางแผนและดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อสนองความต้องการของสมาชิกอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ
4. มีการเชื่อมโยงเครือข่าย โดยการเชื่อมโยงเครือข่ายจะกระทำก็ต่อเมื่อมีปัญหา หรือต้องการการสนับสนุนต่าง ๆ โดยอาจเชื่อมโยงเครือข่ายกับองค์การหรือหน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชน หรือกับเครือข่ายอื่น ๆ ที่มีอยู่และคิดว่าจะให้ความช่วยเหลือได้ โดยอาจเป็นการประสานความร่วมมือ การขอรับการสนับสนุนงบประมาณหรือทรัพยากรอย่างอื่น เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมขององค์การเครือข่ายบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด
5. สมาชิกในเครือข่ายมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ร่วมรับผิดชอบ และร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายอย่างเต็มที่
6. มีการพัฒนาและขยายเครือข่าย ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ
  - 6.1 สมาชิกสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ และต้องการขยายการดำเนินงานในแนวทางใหม่
  - 6.2 มีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น
  - 6.3 กลุ่มสมาชิกให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี
  - 6.4 เมื่อประสบปัญหาความเดือดร้อน สมาชิกสามารถจัดสวัสดิการร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพในรูปแบบที่หลากหลาย

บทบาทของเครือข่ายในการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

กรมพัฒนาชุมชน (2554) กล่าวถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไว้ว่า ต้องอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งในมิติต่าง ๆ เช่น มิติทางเศรษฐกิจ ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทางสังคม ทางวัฒนธรรม ฯลฯ จะเกิดขึ้นได้ด้วยการกระตุ้นและการสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว กิจกรรมหลักในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จะได้แก่

1. การส่งเสริมให้ชุมชนมีความสามารถที่จะเผชิญปัญหาวิกฤติ โดยสนับสนุนให้คนในชุมชนรวมกลุ่มและร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชน รวมทั้งพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการและการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง
2. การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยสนับสนุนให้ชุมชนมีการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคม และสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟูอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหา

ศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน

ในความเห็นของเสรี พงศ์พิศ (2553) การสร้างเครือข่ายเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพราะสมาชิกในเครือข่ายจะมีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานร่วมกัน ตั้งแต่การกำหนดเป้าประสงค์ การกำหนดกฎเกณฑ์ในการทำงานร่วมกัน การทำให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการทำงานทั้งการแบ่งบทบาทหน้าที่ และการทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน กิจกรรมสำคัญที่เครือข่ายทุกเครือข่ายควรทำร่วมกัน คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ จากนั้น จึงพัฒนาไปสู่การวางแผนและการทำงานร่วมกัน กิจกรรมร่วมกันลักษณะนี้จะเป็นการประสานพลัง (synergy) ที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน

ในความเห็นของ ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (2547) การรวมตัวกันทำงานพัฒนาในรูปแบบเครือข่าย จะมีทั้งประโยชน์เฉพาะหน้าที่เห็นได้จากผลงานที่เกิดจากการทำงานร่วมกันของสมาชิก และประโยชน์ระยะยาวในรูปของควมมีประสิทธิภาพของการทำงานพัฒนา อันได้แก่

1. ช่วยให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ เครื่องมือ และสื่อ ผ่านการประชุม การทดลองปฏิบัติการ การประชาสัมพันธ์ และการให้ความร่วมมือกันในการดำเนินโครงการ การแบ่งปันทักษะและประสบการณ์ให้แก่กัน จะช่วยเสริมความสมบูรณ์ให้กับสมาชิกเครือข่ายทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือองค์กร
2. การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการประสานงานในเครือข่าย จะช่วยลดการทำงานและการใช้ทรัพยากรซ้ำซ้อน ทำให้การพัฒนาสามารถดำเนินไปได้ก้าวหน้า รวดเร็ว และส่งผลต่อสังคมในวงกว้างยิ่งขึ้น
3. สามารถเชื่อมโยงคนที่อยู่ต่างระดับ มีวิธีการทำงาน การจัดองค์การ และภูมิหลังที่ต่างกัน เข้าด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเข้าใจกันมากขึ้น นำไปสู่การทำงานร่วมกันเพื่อประโยชน์ของทุกฝ่าย
4. ทำให้คนและองค์กรที่ไม่มีความสัมพันธ์กันได้ทราบว่า ยังมีบุคคลหรือหน่วยงานอื่นอีกมากที่สนใจทำงานในเรื่องเดียวกัน และเผชิญปัญหาเหมือน ๆ กัน
5. ทำให้ความต้องการของประชาชนได้รับการสนองตอบจากรัฐ ช่วยชี้ให้เห็นปัญหาและประเด็นการพัฒนาที่ซับซ้อนและท่วมท้นในหมู่บ้าน

6. ช่วยเชื่อมหน่วยงานวิชาการและแหล่งทุนกับผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือ ทำให้คนและองค์กรได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อน ได้รับกำลังใจ การจูงใจ และการยอมรับ ซึ่งมีความสำคัญต่อหน่วยสังคมขนาดเล็กที่อยู่นอกระบบราชการ

แนวคิดเกี่ยวกับเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน

ความหมายของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน (Appreciation Influence Control: A-I-C)

การระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน เป็นเทคนิควิธีการอย่างหนึ่งที่น่ามาใช้ในการจัดประชุมที่มีเป้าหมายให้เกิดการทำงานร่วมกัน หลักการสำคัญของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมประชุมได้มีเวทีในการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ รวมทั้งการนำเสนอข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในสภาพปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัด และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้อง ด้วยเหตุนี้ เทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน จึงเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการระดมสมองในการศึกษาวิเคราะห์ การค้นหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนา และการตัดสินใจร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์และสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชนท้องถิ่นของตน (ประชาสุวรรณ แส่นศักดิ์, 2554)

สินธุ์ สโรบล (2552) ได้อธิบายความหมายขององค์ประกอบทั้ง 3 ประการ ของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน ไว้ว่า

A หรือ Appreciation หมายถึง การยอมรับชื่นชมความคิดเห็นและความรู้สึกของเพื่อนสมาชิกในกลุ่มด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ สภาพ และข้อจำกัดของเพื่อนสมาชิกแต่ละคน ซึ่งจะทำให้ไม่มีความรู้สึกต่อต้านหรือวิจารณ์เชิงลบในความคิดเห็นของเพื่อนสมาชิก ทุกคนในกลุ่มจะมีโอกาสให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง เหตุผล ความรู้สึก และการแสดงออกตามที่เป็นจริง จนเกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน และมีความรู้สึกที่ดีมีเมตตาต่อกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดพลังร่วมและความรู้สึกเป็นเครือช่ายขึ้นมา

I หรือ Influence หมายถึง การใช้ประสบการณ์และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่ เพื่อช่วยกันกำหนดวิธีการหรือยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์และอุดมการณ์ร่วมกัน โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกในกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์ และการถกเถียงด้วยเหตุผลทั้งในประเด็นที่เห็นด้วยและขัดแย้งจนได้วิธีการที่เป็นความเห็นของกลุ่ม

C หรือ Control หมายถึง การนำวิธีการหรือยุทธศาสตร์ที่ได้จากความเห็นร่วมกันของกลุ่มมากำหนดแผนปฏิบัติการโดยละเอียด โดยให้สมาชิกเป็นผู้เลือกว่าตนเองสามารถรับผิดชอบใน

เรื่องใดด้วยความสมัครใจ ทำให้เกิดพันธะสัญญาข้อผูกพันแก่ตนเอง เพื่อควบคุมตนเองให้ปฏิบัติในสิ่งที่รับผิดชอบจนบรรลุผล

ความสำคัญของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน

ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนนั้น จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้แทนของกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนา ร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับอนาคตของชุมชน ร่วมดำเนินกิจกรรมการพัฒนา และร่วมรับประโยชน์จากการพัฒนาที่เกิดขึ้น เทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชนจะช่วยให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดขึ้นด้วยความเข้าใจและความรับผิดชอบในฐานะที่เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่ความรู้สึกเป็นเจ้าของและความภาคภูมิใจในผลงานที่ตนมีส่วนร่วม ซึ่งจะมีผลให้กระบวนการพัฒนาชุมชนมีความต่อเนื่องและประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ในความเห็นของ ประชาสรรณ์ แสนภักดี (2554) การนำเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชนมาใช้ในการทำงานพัฒนาจะก่อให้เกิดผล ดังนี้

1. ช่วยให้ประชาชนและกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมมีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนมากขึ้น
2. เปิดโอกาสให้ตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มผู้รู้ กลุ่มคนจน/ผู้ด้อยโอกาส กลุ่มสตรีและเยาวชน ได้เข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนาและจัดสรรทรัพยากร และร่วมทำกิจกรรม รวมทั้งยังเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกันซึ่งเป็นการรวมพลังเชิงสร้างสรรค์
3. ประชาชนและกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม โครงการ และผลของการพัฒนา รวมทั้งเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่อาศัยของตน ซึ่งจะทำให้เกิดพลังและตระหนักถึงศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง
4. องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนได้เรียนรู้ที่จะร่วมมือกันทำงานพัฒนาอย่างประสานสอดคล้อง

ขั้นตอนสำคัญของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation: A) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน โดยเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมประชุมทุกคนได้แสดงความคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ เป็นประชาธิปไตย และยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน เทคนิควิธีที่เป็นประโยชน์ในขั้นตอนนี้ จะได้แก่ การวาดรูปเพื่อเป็นสื่อในการแสดงความคิดเห็น โดยแบ่งการดำเนินงานเป็น 2 ช่วง คือ

A1 เป็นการวิเคราะห์สภาพของชุมชนในปัจจุบัน

A2 เป็นการกำหนดอนาคตหรือวิสัยทัศน์ อันเป็นภาพพึงประสงค์ในการพัฒนาว่าต้องการอย่างไร ในขั้นตอนนี้ อาจนำเทคนิคการวาดภาพมาช่วยให้ผู้ที่ไม่ถนัดในการเขียนสามารถสื่อสารความคิดของตนได้

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence: I) เป็นขั้นตอนการหาวิธีการและเสนอทางเลือกในการพัฒนาตามที่ได้สร้างภาพพึงประสงค์ หรือที่ได้ช่วยกันกำหนดวิสัยทัศน์ (A2) ในขั้นตอนนี้ ผู้ร่วมประชุมจะต้องช่วยกันหามาตรการ วิธีการ และค้นหาเหตุผลเพื่อกำหนดทางเลือกในการพัฒนา กำหนดเป้าหมาย กำหนดกิจกรรม และจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรม/โครงการ โดยแบ่งการดำเนินงานเป็น 2 ช่วง เป็น 2 ช่วง คือ

I1 เป็นการคิดเกี่ยวกับกิจกรรม/โครงการที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามภาพพึงประสงค์

I2 เป็นการจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรม/โครงการ โดยพิจารณาจาก 2.1) กิจกรรมหรือโครงการที่หมู่บ้าน ชุมชน ท้องถิ่นสามารถทำเองได้เลย 2.2) กิจกรรมหรือโครงการที่บางส่วนต้องการความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่ร่วมทำงานสนับสนุนอยู่ และ 2.3) กิจกรรมที่หมู่บ้าน/ชุมชน/ตำบล ไม่สามารถดำเนินการได้เอง ต้องขอความร่วมมือดำเนินงานจากแหล่งอื่นทั้งภาครัฐและเอกชน

3. ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control: C) เป็นขั้นตอนการยอมรับและทำงานร่วมกัน โดยนำเอาโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติจริง และจัดกลุ่มผู้ดำเนินงานซึ่งจะรับผิดชอบโครงการร่วมกัน ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย

C1 การแบ่งความรับผิดชอบ

C2 การตกลงใจในรายละเอียดของการดำเนินงานและการจัดทำแผนปฏิบัติ ผลลัพธ์ที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ 3.1) รายชื่อกิจกรรมหรือโครงการชุมชนดำเนินการได้เอง ภายใต้ความรับผิดชอบร่วมกันในลักษณะแผนปฏิบัติการของหมู่บ้าน/ชุมชน 3.2) กิจกรรมหรือโครงการที่ชุมชนเสนอขอรับการส่งเสริมสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องหรือสนับสนุนชุมชน และ 3.3) รายชื่อกิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านต้องแสวงหาทรัพยากร และประสานความร่วมมือจากภาคีความร่วมมือต่าง ๆ ทั้งภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชน

ปัจจัยความสำเร็จของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน

ในความเห็นของ ชีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2554) การจัดประชุมโดยใช้เทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชนให้ประสบผลสำเร็จนั้น จะต้องคำนึงถึงจุดเน้นดังต่อไปนี้

1. เน้นความเป็นกระบวนการ กล่าวคือ จะดำเนินการข้ามขั้นตอนหรือสลับขั้นตอนไม่ได้ นอกจากนั้น กิจกรรมที่เกิดขึ้นในการประชุมแต่ละครั้ง จะต้องเน้นการระดมความคิดและสร้างการยอมรับซึ่งกันและกัน ให้ความสำคัญกับการตัดสินใจ การกำหนดอนาคตร่วมกัน การสร้างพลังจากการคิดวิเคราะห์เพื่อเสนอทางเลือกในการพัฒนา และการใช้พลังแห่งความรัก ความเอื้ออาทร และการสร้างบรรยากาศที่เป็นมิตร อันเป็นพลังเชิงสร้างสรรค์ในการพัฒนา

2. มีการศึกษาและเตรียมชุมชน โดยการศึกษากลุ่มจะทำให้เข้าใจสภาพของชุมชน ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ศักยภาพของกลุ่ม สภาพการพึ่งตนเอง ฯลฯ เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่เพียงพอในการกำหนดอนาคตทางเลือก รวมทั้งกลวิธีที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหา และการประสานความร่วมมือ การเตรียมชุมชนนั้น จะทำให้ประชาชนและกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเข้าใจวัตถุประสงค์ และส่งผู้แทนที่มีอำนาจในการตัดสินใจของกลุ่มเข้าร่วมประชุม รวมทั้งมีการพิจารณาเพื่อกระจายโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น กลุ่มสตรี เด็ก คนจน ผู้ประสบปัญหาต่าง ๆ เป็นต้น

3. มีวิทยากรกระบวนการ (facilitators) ที่เข้าใจขั้นตอนของเทคนิคการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน มีประสบการณ์และความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการประชุม มีไหวพริบในการแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า สามารถไกล่เกลี่ย หรือมีวิธีจัดการกับความขัดแย้งที่เหมาะสมในกรณีที่เกิดความขัดแย้งขึ้น หน้าที่สำคัญของวิทยากรกระบวนการ จะได้แก่

3.1 การเตรียมชุมชน เตรียมการประชุม ดำเนินการประชุม และสรุปผล

3.2 การสร้างบรรยากาศในการประชุม คลายความตึงเครียดของผู้เข้าร่วมประชุม

3.3 การควบคุมขั้นตอนและเวลาในการดำเนินการประชุมให้เป็นไปตามกระบวนการ

3.4 สรุปความเห็นที่แท้จริงของผู้เข้าร่วมประชุม โดยไม่สอดแทรกความเห็นหรือทัศนคติของตนเองลงไป

3.5 ในกรณีที่มีข้อถกเถียงระหว่างผู้เข้าร่วมประชุม ซึ่งเกิดจากความต้องการปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง ผู้ดำเนินการประชุมต้องทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยและหาข้อยุติให้ได้

3.6 วิเคราะห์และสังเกตบรรยากาศในการประชุม สำหรับจำนวนวิทยากรกระบวนการ อาจมีเพียงคนเดียวก็ได้ โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำการประชุม ซึ่งจะมีข้อดี คือ

กระบวนการประชุมเป็นเอกภาพ แต่หากไม่มั่นใจในการดูแลบรรยากาศการประชุม จะสามารถจัด คณะวิทยากรกระบวนการเพื่อช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ โดยแบ่งหน้าที่ให้ชัดเจน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุวรรณ บัวพันธ์ (2543) วิจัยเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายกลุ่มอาชีพของกลุ่มเกษตรกร ตำบลสันทราย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการพัฒนาเครือข่าย กลุ่มอาชีพของกลุ่มเกษตรกร เงื่อนไขที่จำเป็น ปัจจัยที่เอื้อ และข้อจำกัดที่มีผลต่อการพัฒนา เครือข่ายกลุ่มอาชีพของกลุ่มเกษตรกร โดยใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เริ่มจากการศึกษา ชุมชน การเลือกประเด็นวิจัยและหาผู้สนใจร่วมทีมวิจัย การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหาสาเหตุและ แนวทางแก้ไขปัญหา การจัดประชุมระดับหมู่บ้าน 11 หมู่บ้านเพื่อหาทิศทางความต้องการของ ชุมชน การจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน การประชุมตัวแทนกลุ่มเกษตรกรเพื่อจัดตั้งเครือข่าย การประชุมติดตามผลการดำเนินงาน และการรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์โดยเกษตรกรร่วม ตรวจสอบข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า เงื่อนไขในการพัฒนาเครือข่าย จะได้แก่ 1) การได้รับการเสริม พลังจากองค์กรภายนอกชุมชน 2) การกระตุ้นประสานจากวิทยากรภายนอกชุมชนในการจัด กิจกรรม ปรับฐานความคิด และเพิ่มทักษะ 3) แนวความคิดของผู้นำกลุ่มต่อกระบวนการ มีส่วนร่วม 4) แนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมของตัวแทนกลุ่มเกษตรกรในแต่ละหมู่บ้าน สำหรับ ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาศูนย์เครือข่ายจะได้แก่ 1) กลไกและโครงสร้างเดิมของสังคมที่มีอยู่ 2) มีการรวมกลุ่มเกษตรกรในชุมชน อย่างไรก็ตาม พบว่า ข้อจำกัดในการพัฒนา คือ 1) ชุมชน ตำบลสันทรายยังขาดผู้นำที่เสียสละอย่างแท้จริง 2) ผู้นำหมู่บ้านบางคนมีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก เกินไป 3) จุดอ่อนของโครงสร้างศูนย์เครือข่าย คือ ประธานศูนย์เครือข่ายขาดแนวคิดต่อ กระบวนการมีส่วนร่วม คณะกรรมการกลางบางคนไม่ได้สมัครใจเข้ามาทำงานอย่างแท้จริงและ ขาดทักษะในการบริหารจัดการ 4) การไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านบางหมู่

สุภาวดี ทรวงพรวาณิชย์ (2545) วิจัยเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเงื่อนไข ปัจจัย และกลไกที่สำคัญในการ พัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน โดยใช้กระบวนการวิจัย ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า เงื่อนไขการพัฒนาเครือข่าย ได้แก่ 1) การกระตุ้น ประสานจากนักวิจัยและวิทยากรภายนอกชุมชน เพื่อปรับแนวความคิดและเพิ่มทักษะ 2) การ ได้รับการเสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชน 3) แนวความคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งผู้นำ

ชุมชนและตัวแทนชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน 4) รูปแบบการถ่ายทอดแนวคิดและวิธีการ 5) การจัดตั้งองค์กรชาวบ้านที่เป็นเครือข่ายระดับตำบล สำหรับปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ได้แก่ 1) กลไกและโครงสร้างเดิมของชุมชนที่มีอยู่แล้ว 2) การมีระบบเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินที่ดีของชุมชน 3) การใช้สภาตำบลเป็นศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือของเครือข่าย สำหรับข้อจำกัดของการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ได้แก่ 1) ผู้นำบางชุมชนยังขาดความเข้าใจในกระบวนการการทำงานและแนวคิดการมีส่วนร่วม 2) ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อขายทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งเกิดความเห็นแก่ตัว ขาดความเสียสละเพื่อส่วนรวม 3) ความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชน 4) ภาระงานเครือข่ายขาดแนวคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมและคณะกรรมการบางคนไม่ได้สนใจเข้ามาทำงานอย่างจริงจัง

ภัสสรา ชมแก้ว (2546) วิจัยเรื่อง อาชีพการจักสานไม้ไผ่และการสร้างเครือข่ายการค้าตำบลบ้านใหม่ อำเภอบ้านแพรง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาอาชีพการจักสานไม้ไผ่ และ 2) พัฒนาเครือข่ายการค้าผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม้ไผ่ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบ้านแพรง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประชากรการวิจัย คือ ผู้ประกอบอาชีพจักสานไม้ไผ่ ผู้ประกอบอาชีพการค้าเครื่องจักสานไม้ไผ่ และบุคลากรในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและส่งเสริมการค้าเครื่องจักสานไม้ไผ่ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า 1) อาชีพจักสานไม้ไผ่ในตำบลบ้านใหม่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา โดยคนในชุมชนจะนำไม้ไผ่ที่มีในท้องถิ่นมาจักสานเพื่อใช้เองภายในครัวเรือน ต่อมาได้พัฒนาขายให้มีความละเอียดสวยงาม มีความประณีตมากขึ้น จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตำบลบ้านใหม่ในปัจจุบัน 2) เครือข่ายการค้าผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม้ไผ่ ตำบลบ้านใหม่ ประกอบด้วยเครือข่ายผู้ผลิตและเครือข่ายคนกลาง การพัฒนาเครือข่ายทำได้โดยการให้รัฐและเอกชนเข้ามาช่วยส่งเสริมด้านการตลาด ด้วยการหาตลาดที่แน่นอนเพื่อรองรับผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม้ไผ่ พร้อมทั้งมีการสนับสนุนในการนำผลิตภัณฑ์เป็นของที่ระลึกในงานเทศกาล งานรื่นเริง การประชุม และการสัมมนา เป็นต้น

สมเกียรติ ฉายไธน์ (2546) วิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดตรัง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบกระบวนการจัดทำเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชน และการบริหารจัดการเครือข่ายให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน วิธีการศึกษาใช้วิธีการจัดประชุมเวทีชาวบ้านแบบ A-I-C การจัดประชุมมีตั้งแต่กลุ่มในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และ

ระดับจังหวัด กลุ่มตัวอย่างในการศึกษา ได้แก่ กลุ่มสหกรณ์ และกลุ่มที่ไม่ได้จดทะเบียนเป็นสหกรณ์ แต่มีลักษณะการรวมกลุ่มเหมือนสหกรณ์ ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มสตรีสหกรณ์ กลุ่มส่งเสริมอาชีพ กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มท่องเที่ยว รวมทั้งสิ้น 1,142 กลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า

1. ลักษณะกลุ่ม แบ่งเป็นกลุ่มธุรกิจ และกลุ่มที่ไม่เน้นธุรกิจ รวม 7 กลุ่มกิจกรรม
2. การสร้างเครือข่าย เครือข่ายที่มีความเป็นไปได้ ต้องเป็นเครือข่ายที่ผู้นำหรือสมาชิกในกลุ่มมีปัญหาเดียวกัน และอยากมาพบกันเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยกัน
3. วิธีสร้างเครือข่าย กลุ่มคัดเลือกผู้นำที่ที่ประสงค์จะเล่าเรื่องประสบการณ์ของตนเอง เป็นผู้แทนจัดเวทีสนทนา เล่าเรื่องราวความเป็นมาแต่ในอดีตก่อนการรวมกลุ่ม แนวคิดการรวมตัวเป็นกลุ่ม ปัญหา วิธีปฏิบัติในการแก้ปัญหา วิถีจูงใจสมาชิกให้มารวมตัวกันเพื่อกระทำในสิ่งที่กลุ่มต้องการ การตั้งความหวังในอนาคต การกำหนดบทบาทภาครัฐที่จะให้เข้ามาช่วยเหลือเกื้อกูลกลุ่ม และการสร้างกลุ่มให้ใหญ่ขึ้นกระจายทั่วทั้งจังหวัด
4. เครือข่ายที่ยั่งยืน มีลักษณะดังนี้
  - 4.1 ผู้นำเสียสละ สมาชิกเกิดจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง ใช้กิจกรรมกลุ่มเป็นตัวเชื่อมในการพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้
  - 4.2 ผู้นำเครือข่ายทั้ง 7 กิจกรรม มาพบปะประชุมร่วมกันจนเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สมาชิกในกลุ่มเกิดทักษะในการแก้ปัญหาเมื่อได้เห็นการพัฒนาของเครือข่ายอื่น ๆ
  - 4.3 เครือข่ายทั้ง 7 กิจกรรม เกิดกระบวนการบริหารจัดการ เมื่อมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร การแบ่งประโยชน์จากการทำกิจกรรมร่วมกัน และกิจกรรมมีความต่อเนื่องตลอดจนสร้างสมาชิกรุ่นหลังคอยรับช่วงการเป็นผู้นำเพื่อสืบทอดแทนคนเก่า
  - 4.4 เครือข่ายระดับจังหวัดที่ใหญ่กว่า กำหนดบทบาทและประสานกิจกรรมกับเครือข่ายอำเภอ หรือกลุ่มในระดับตำบล / หมู่บ้าน
  - 4.5 การช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ ทั้งสหกรณ์จังหวัด พัฒนาการจังหวัด อุตสาหกรรม และมหาดไทย ในการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดเวทีชาวบ้านให้ผู้นำมาพบกัน การช่วยหาตลาด การวางแผนการท่องเที่ยว และการดูแลการเงินในกลุ่ม
  - 4.6 มีที่ปรึกษาใกล้ชิดในพื้นที่ ได้แก่ ผู้จัดการสหกรณ์การเกษตร ชำราชากรในจังหวัด และฝ่ายประสานงาน เพื่อช่วยดูแลให้คำปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่เครือข่ายแก้ไขไม่ได้

อัมพิกา ทองช่างเหล็ก (2549) วิจัยเรื่อง ยุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน ในตำบลวิสัยเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทและศักยภาพการ

พัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน ในตำบลวิสัยเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร 2) พัฒนายุทธศาสตร์การสร้างเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านในตำบลวิสัยเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร โดยมีขั้นตอนของการวิจัย 2 ขั้นตอน คือ ศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านบริบทและศักยภาพการพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านในตำบลวิสัยเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร และพัฒนายุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านโดยใช้กระบวนการ AIC กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในตำบลวิสัยเหนือ จาก 12 กองทุนหมู่บ้าน ๆ ละ 3 คน จำนวน 36 คน เป็นการเลือกแบบจำเพาะเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามและแบบบันทึกสรุปการประชุม และใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า 1) บริบทและศักยภาพของกองทุนหมู่บ้าน เป็นปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน 2) การนำยุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่าย 5 ขั้นตอนมาใช้ก่อให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านในตำบลวิสัยเหนือได้จริง โดยเริ่มจากการสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน การติดต่อสัมพันธ์เพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน การเกิดกิจกรรมการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้พัฒนาเป็นกลุ่มกิจกรรม ทำให้การพัฒนาเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม และเกิดกิจกรรมร่วมหลังการพัฒนาความสัมพันธ์ในรูปของการขยายกลุ่มหรือการขยายกิจกรรมตามพื้นที่หรือตามลักษณะกิจกรรมของกลุ่มหรือกองทุนหมู่บ้านนั้น ๆ ได้ต่อไป

มงคล ทองจิบ (2550) วิจัยเรื่อง การพัฒนากลุ่มและแนวทางการสร้างเครือข่ายเพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์ กรณีศึกษา ตำบลเกาะแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเป็นมาและศักยภาพของกลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ 2) พัฒนากลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ และ 3) หาแนวทางการสร้างเครือข่ายเพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ผลการวิจัยพบว่า 1) กลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ในตำบลเกาะแก้วทั้ง 4 กลุ่ม เป็นกลุ่มที่เกิดจากการสนับสนุนของหมอดินอาสาและแกนนำในพื้นที่ คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่ขาดความรู้ ทักษะการบริหารจัดการกลุ่ม และขาดความรู้ และทักษะการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ขาดมาตรฐานในการผลิต 2) จากการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) เพื่อพัฒนากลุ่มใน 6 ขั้นตอน คือ ขั้นก่อตัว ขั้นรื้อนวยาย ขั้นสร้างบรรทัดฐาน ขั้นดำเนินการ ขั้นพหุกลุ่ม และขั้นสร้างเครือข่าย 3) การจัดกระบวนการเรียนรู้ตามข้อสรุปจากการประชุมร่วมกัน คือ การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การสาธิตผลิตปุ๋ยอินทรีย์ พบว่า คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มร่วมกันนำความรู้และทักษะที่ได้รับมาพัฒนาจัดการกลุ่มและผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ทดสอบการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ มีผลสำเร็จจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิก ชุมชน

และหน่วยงานที่สนับสนุน 4) แนวทางการสร้างเครือข่ายเพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์นั้น จะเริ่มจากกระบวนการระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม (AIC) การกำหนดเป็นเครือข่ายกิจกรรมเพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การคัดเลือกแกนนำเครือข่ายเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนและพัฒนาความรู้ ทักษะด้านการจัดการและการเพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์ให้แก่คณะกรรมการและสมาชิกเครือข่าย และการกระจายผลิตภัณฑ์ออกไปตามจุดต่าง ๆ ของเครือข่าย

สุริชาติ จงจิตต์ (2550) วิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพลังงานทางเลือกของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ ปัจจัยเงื่อนไข และนำเสนอแนวทางการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพลังงานทางเลือกของชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า 1) ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาพลังงานทางเลือกเป็นชุมชนที่ตระหนักถึงการใช้จ่ายพลังงานทางเลือกเพื่อแก้วิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน รู้จักเลือกใช้และปรับเปลี่ยนพลังงานทางเลือกให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต 2) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาพลังงานทางเลือก ได้แก่ 2.1) ฐานการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน 2.2) ความรู้เกี่ยวกับพลังงานทางเลือก การประหยัดพลังงาน และการบริหารจัดการพลังงานของชุมชน 2.3) กิจกรรมการเรียนรู้ด้านการพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่เพื่อสานต่อการใช้จ่ายพลังงานทางเลือก การส่งเสริมการใช้พลังงานทางเลือก และการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ 3) ปัจจัยเงื่อนไขภายใน ได้แก่ ความตระหนักถึงความจำเป็นในการใช้พลังงานทางเลือก การสนับสนุนของผู้นำชุมชน ความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีของสมาชิกในชุมชน การใช้กระบวนการกลุ่มในการบริหารจัดการ การได้รับผลประโยชน์โดยตรงและเป็นรูปธรรมของคนในชุมชนและองค์กรที่เข้าร่วมเป็นเครือข่าย ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนด้านความรู้งบประมาณ และเทคโนโลยีจากหน่วยงานรัฐและมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น 4) แนวทางการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพลังงานทางเลือกของชุมชน ได้แก่ 4.1) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เริ่มจากการสร้างความตระหนักให้ชุมชนโดยมีผู้นำที่สามารถเชื่อมโยงการใช้พลังงานทางเลือกกับปัญหาของชุมชนและวิกฤติด้านพลังงานและสิ่งแวดล้อม มีความรู้ และสามารถเลือกใช้พลังงานทางเลือกที่เหมาะสมกับชุมชน 4.2) การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ โดยการเปิดเวทีการเรียนรู้ให้ผู้นำชุมชนมีโอกาสถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากการศึกษาดูงานหรือการอบรม การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีพลังงานทางเลือก และการจัดตั้งคณะกรรมการพลังงานของชุมชนเพื่อบริหารจัดการโดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 4.3) การดำรงอยู่ของเครือข่ายการ

เรียนรู้ ต้องอาศัยการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์อย่างต่อเนื่องทั้งภายในและภายนอกชุมชน
เพื่อขยายกลุ่มใช้พลังงานทางเลือก และการตั้งศูนย์การเรียนรู้พลังงานทางเลือกของชุมชน